मराठी साहित्यसंशोधन : नव्या दिशा

डॉ.अविनाश आवलगावकर

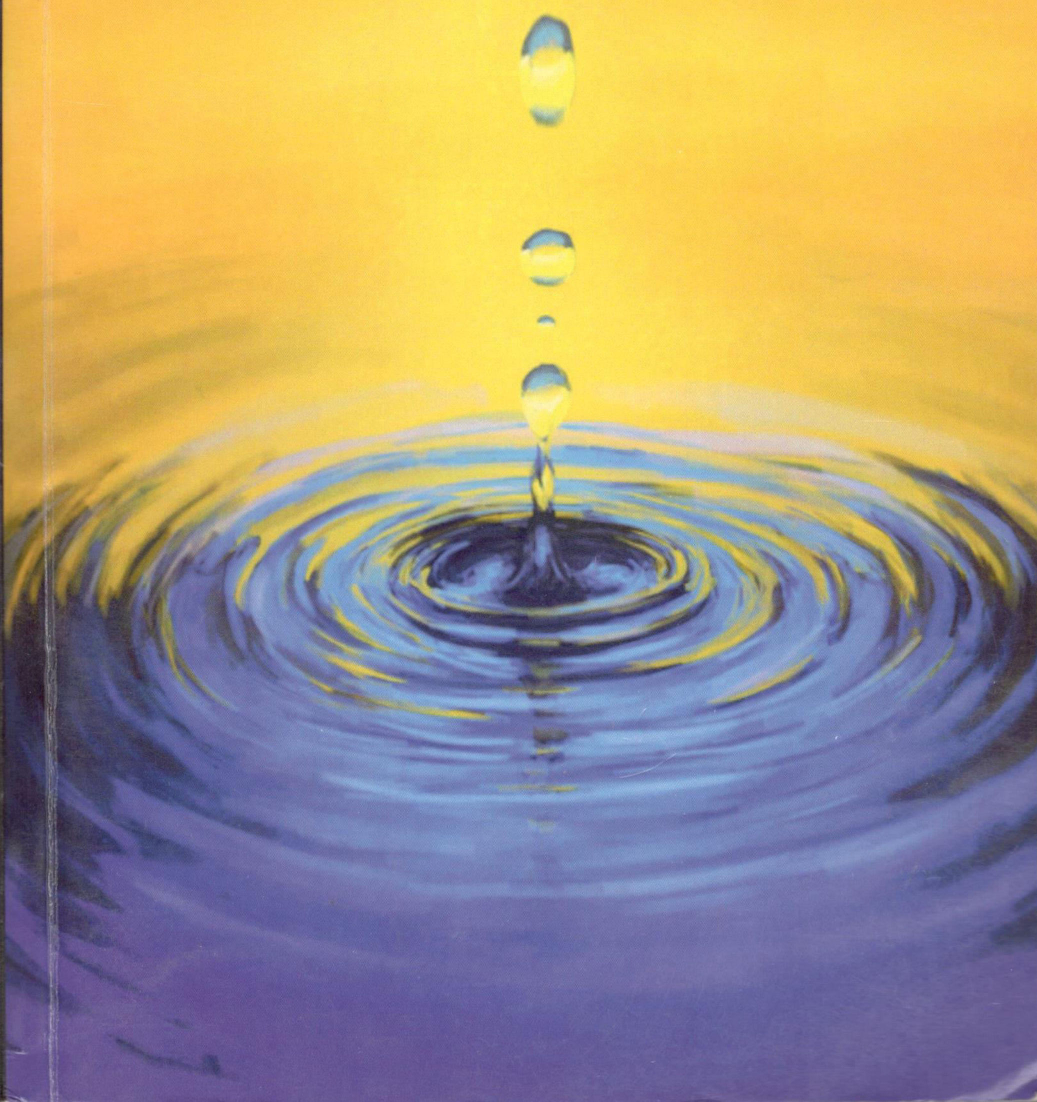

ISBN : 978-93-92004-01-8

सर्वहक्क : (C)
डॉ. अविनाश आवलगाकर
भ्रमणध्वनी क्र. ९८५०११८५८०

मराठी साहित्यसंशोधन : नव्या दिशा

Marathi Sahityasanshodhan : Navya Disha

प्रकाशक
ज्योत्स्ना मोरेश्वर नेरकर
शब्दवैभव प्रकाशन, पुणे
भ्रमणध्वनी : ८८५५८९०३०७

मुद्रक
ज्योत्स्ना मोरेश्वर नेरकर
शब्दवैभव प्रकाशन, पुणे
भ्रमणध्वनी : ८८५५८९०३०७

मुखपृष्ठ
तुषार निवंडीकर

प्रथम आवृत्ती :ह्व नोव्हेंबर २००६
सुधारित व्दितीय आवृत्ती : एप्रिल २०२२
मूल्य : ३५०

११. भाषासंशोधनाच्या नव्या दिशा
डॉ. सुनीता सांगोले / १४६
१२. एकोणिसाव्या शतकातील साहित्यसंशोधन : व्याप्ती आणि स्वरूप
डॉ. मृणालिनी शहा / १६२
१३. नाट्यविषयक संशोधनाच्या नव्या दिशा
डॉ. अनंत देशमुख / १७०
१४. मराठी कविता : संशोधनाच्या नव्या दिशा
डॉ.अविनाश सांगोलेकर / १८१
१५. तुलनात्मक साहित्याभ्यासाची नवी दिशा
डॉ. अश्विनी धोंगडे / १९४
१६. मराठी लोकसाहित्यसंशोधनाच्या नव्या दिशा
डॉ. विश्वनाथ शिंदे / २०१
१७. विशिष्ट वाङ्मयीन कालखंडाचा अभ्यास
डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले / २३१
१८. मराठी कथा : संशोधनाच्या दिशा
डॉ. रा. गो. चवरे / २३९
१९. ललितगद्य : संशोधनाच्या काही दिशा
डॉ.संस्कृती आवलगावकर / २५४
२०. दलितसाहित्य : संशोधनाच्या नव्या दिशा
डॉ. अनिल सपकाळ / २६४
२१. मराठी साहित्यसंशोधनात तंत्रज्ञानाचे महत्त्व
डॉ. मोरेश्वर संतोष नेरकर / २९२

११
भाषासंशोधनाच्या नव्या दिशा

डॉ. सुनीता सांगोले

'भाषा' ही मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे. मानवी जीवनव्यवहारात अभिव्यक्तीचे माध्यम म्हणजे भाषा. संस्कृती अभिसरणाच्या संस्कृतीचा घटक असलेली किंवा तिचे संवर्धन करणारी अथवा अभिव्यक्तीचे माध्यम असलेली 'भाषा' देखील बदलत जाते. भाषा ही समाजव्यवहाराचे मूलभूत साधन आहे म्हणून तिला सामाजिक संस्था असेही म्हटले जाते. मानवी जीवनव्यवहारात संवादास साहाय्यभूत साधन किंवा माध्यम म्हणजे भाषा होय. हावभाव, नजरेचे इशारे, चित्रे, खुणा, अशा विविध माध्यमांतून माणूस संदेशांची देवाण-घेवाण करीत असतो, मनोगत व्यक्त करीत असतो. जेव्हा या अभिव्यक्तीसाठी माणूस वैखरी-वाणीचा उपयोग करतो तेथे भाषाशास्त्राचे क्षेत्र सुरु होते. कधी व्यक्ती स्वत:शीच बोलते, कधी दुसऱ्या एखाद्या व्यक्तीशी, तर कधी समूहाशी ती बोलते; कधी उत्तराची अपेक्षा असते, कधी कृतीची,तर कधी माहिती किंवा संदेश पोहचवणे इतकाच उद्देशही असू शकतो. काही वेळा वाणी ऐवजी लेखणीच्या माध्यमांतून हा संवाद किंवा अभिव्यक्ती होते; याचे माध्यमही भाषाच असते. व्यक्ती आपल्यागरजेनुरूप, भाषेच्या प्रकटीकरणानुसार रूप वापरते. व्यक्ती-व्यक्तींतील प्रत्यक्ष व्यवहारात, सामाजिक-सांस्कृतिक संदर्भात भाषा कशी वापरली जाते याचे निरीक्षण केले तर त्यातील वैविध्य लक्षवेधक आहे. व्यक्ती-व्यक्तींतील परस्परांतील नाते, काळ-वेळ, प्रसंग, विषयसंदर्भ यावरून भाषेची धाटणी ठरते. भाषा लवचीक आहे, मानव भाषेला आपल्या उपयोजनानुसार वळवतो (वाकवतो). अशा प्रकारे भाषा ही मानवाचे संपूर्ण जीवन व्यापून टाकणारी संस्था असल्यामुळे तिच्या अभ्यासाचे क्षेत्र व्यापक आहे. मानवी जीवनाचा बहुआयामी विकास पाहता भाषा वापराचा

श्रीरामपूर, दुसरी आवृत्ती २००१, पृष्ठ १९.

४. 'सामाजिक भाषाविज्ञान', संपा. डॉ. जयश्री पाटणकर, स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे, द्वितीयावृत्ती २०१३ मधील 'सामाजिक भाषाविज्ञानातील काही नव्या दिशा आणि व्यावसायिक शिक्षण'हा डॉ. मिलिंद मालशे यांचा लेख, पृष्ठ ६५.

५. 'मराठी भाषा आणि शैली', डॉ. रमेश धोंगडे, डॉ, अश्विनी धोंगडे, दिलीपराज प्रकाशन पुणे, द्वितीय आवृत्ती १९९१ मधील 'भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोन: वाङ्मय आणि शैलीविज्ञान' हा डॉ. रमेश धोंगडे यांचा लेख पृष्ठ १.

डॉ. अविनाश आवलगावकर

साहित्यक्षेत्रात होत असलेल्या संशोधनावर या ग्रंथातून संशोधन केलेले आढळते. संशोधनाचे स्वरूप,त्यातील त्रुटी, अपेक्षित स्तर, अलक्षित क्षेत्रे, एकाच संशोधनक्षेत्रातील अभ्यासाच्या विविध शक्यता, साहित्यप्रकारांच्या संशोधनातील कच्चे दुवे अशा अनेक विषयांवर संशोधनक्षेत्रातील अनुभवी मान्यवरांचे लेख या ग्रंथात समाविष्ट आहेत.

प्रचलित संशोधनाविषयीची चिंता व्यक्त झाली आहे. समीक्षा व संशोधन यातील सीमारेषा धूसर होत चालल्याची खंत आहे.पण त्याचबरोबर संशोधनाच्या विविध शक्यतांचे दिग्दर्शन या ग्रंथातून होते. साहित्य संशोधनाचा सर्वांगीण विचार करून पुढील संशोधनाच्या दिशा ग्रंथातून अधोरेखित केल्या आहेत. एका महत्त्वपूर्ण विषयांवरील या ग्रंथातील अनेक विचारवंतांचे विचार पुढील संशोधकांना व मार्गदर्शकांना दिशादिग्दर्शक ठरतील असा विश्वास मला वाटतो.

डॉ. शोभा देशमुख
सेवानिवृत्त प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख
उस्मानिया विद्यापीठ,हैद्राबाद

Published: शब्दवैभव प्रकाशन
ISBN no. 978-81-940442-6-0
Copyright ©

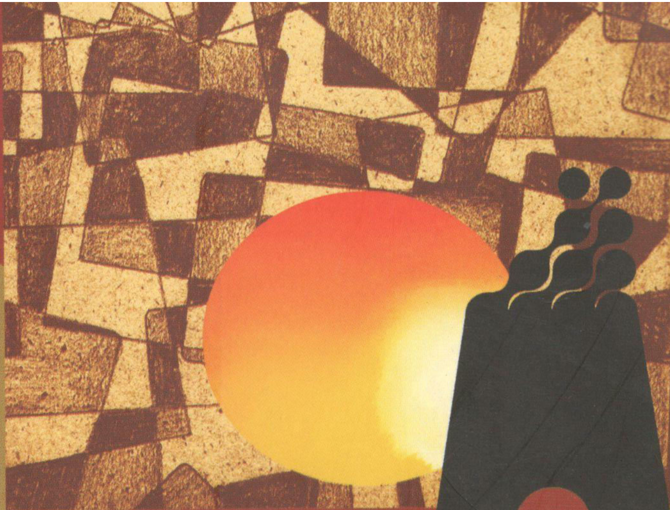

डॉ.अविनाश आवलगावकर

गौरवग्रंथ

मराठी समीक्षेचा पूर्वरंग

संपादक

प्राचार्य डॉ. अविनाश सांगोलेकर

डॉ. रा. गो. चवरे

मराठी समीक्षेचा पूर्वरंग
(डॉ. अविनाश आवलगावकर गौरवग्रंथ)

संपादक : प्राचार्य डॉ. अविनाश सांगोलेकर, डॉ. रा.गो. चवरे

प्रकाशक :
चिन्मय प्रकाशन,
हॉटेल रिप्सजवळ, राजहंस कोचिंग क्लास शेजारी, पैठणगेट, औरंगाबाद.
मो. ९८२२८७ ५२१९,८७८८४३६१५९
Email : chinmayprakashan@gmail.com

अक्षरगुंफण :
ज्ञानेश्वर के. सुस्ते
वेदिका टाईपसेटर्स,
औरंगाबाद.

© संपादक

१४ मे २०२२

मुद्रक :
महारूद्र ऑफसेट,
औरंगाबाद.

मुखपृष्ठ :
अपूर्वा ग्राफिक्स

₹ ५००/-

ISBN - 978 - 81 - 953881 - 6 - 5

१२.	ना. सी. फडके ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. सुनीता सांगोले	२५३
१३.	आचार्य शं. द. जावडेकर ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. विद्यासागर पाटंगणकर	२६८
१४.	डॉ. के. ना. वाटवे ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. प्रभाकर जोशी	२८२
१५.	प्रा. द. के. केळकर ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. शोभा देशमुख	२९३
१६.	वि. स. खांडेकर हयांचे समीक्षालेखन प्रा. अविनाश सप्रे	३०३
१७.	लालजी पेंडसे ह्यांचे समीक्षालेखन प्राचार्य डॉ.अविनाश सांगोलेकर	३१३
१८.	ग. त्र्यं. माडखोलकर ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. देवानंद सोनटक्के	३२६
१९.	श्री. के. क्षीरसागर ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. शकुंतला क्षीरसागर	३५७
२०.	प्रा. रा. श्री. जोग ह्यांचे समीक्षालेखन डॉ. विलास खोले	३६६
२१.	डॉ. रा. शं. वाळिंबे ह्यांचे समीक्षलेखन डॉ. सतीश बडवे	३७८
२२.	वामन मल्हार ह्यांचे साहित्यशास्त्र डॉ. शिरीष गोपाळ देशपांड	३८८
२३.	डॉ. अविनाश आवलगावकर : साहित्यिक मित्र डॉ. रा. गो. चवरे	३९५
◆	लेखकांचा अल्प परिचय	४२२

❖❖❖

१२. ना.सी. फडके ह्यांचे समीक्षालेखन

डॉ. सुनीता सांगोले

आधुनिक मराठी वाङ्‌मयाच्या इतिहासात युगप्रवर्तक मराठी कादंबरीकार, कथाकार, मराठी लघुनिबंधाचे आद्य प्रवर्तक आणि साहित्यसमीक्षक म्हणून नारायण सीताराम फडके या नावाला विशिष्ट स्थान आहे. कादंबरी, लघुनिबंध, लघुकथा, समीक्षा, नाटक, आत्मचरित्र, प्रवास, काव्य असे विविध साहित्यप्रकार यशस्वीपणे हाताळून ललित साहित्याच्या सर्व शाखा समृद्ध करणारे प्रा.ना.सी.फडके हे मराठी साहित्यात 'कादंबरीकार' म्हणून विशेष गाजले. 'अल्ला हो अकबर' ही प्रा.ना.सी.फडके यांची पहिली प्रकाशित कादंबरी. पुढे त्यांनी अनेक कथा, कादंबऱ्या लिहिल्या. मराठीतील लघुनिबंधाचे ते आद्य प्रवर्तक आहेत. त्यांच्या प्रसन्न आणि लालित्यपूर्ण लेखनशैलीची प्रचिती त्यांच्या लघुनिबंधातूनही येते. त्यांची तंत्रनिष्ठ कलावादी दृष्टी त्यांच्या कथालेखनातून प्रत्ययास येते. शि. म. परांजपे यांनी वर्णन केल्याप्रमाणे 'भाषेची दौलत उधळणारा जादूगार' याचा प्रत्यय देणारे विविध साहित्यप्रकारातील लेखन प्रा.ना.सी.फडके यांनी केले. फडके यांनी आपल्या जीवनात विविध चढ-उतार अनुभवले. मानवी जीवनातील सुख-दुःखाचा तात्त्विक विचार करण्यापेक्षा त्यातील सौंदर्य अनुभवून आपल्या साहित्यातून मांडणे त्यांना आवडले.

प्रा.ना.सी.फडके यांचे समीक्षात्मक लेखनही विपुल आहे. 'प्रतिभासाधन' (१९३१), 'वाङ्‌मयविहार' (१९३३), 'टाकीचे घाव' (१९३७), 'साहित्य आणि संसार' (१९३७), 'मनोहरची आकाशवाणी' (१९३९), 'गाजलेली भाषणे' (१९४०), 'पुरोगामी

आणि टीकालेखनातूनही प्रा. फडके यांनी अभिरुचीची प्रतिष्ठा जोपासली. क्रिकेट, संगीत, वाद्य, नृत्य यांची वर्णने करून जीवनातील सौंदर्यप्रतीती घडवून देणाऱ्या या अंगांकडेही लक्ष वेधले. कलावादी भूमिका केवळ मांडली नाही, तर तिचा विस्तार त्यांनी आपल्या ललित साहित्यातून केला. आपले कला व साहित्यविषयक विचार मांडत वाचकांची अभिरुची संपन्न करण्यासाठी 'रत्नाकर', 'झंकार', 'अंजली' या नियतकालिकांचे संपादन त्यांनी केले. प्रा. फडके यांचा कलाविचार तंत्रवादात अडकून पडला असला, तरीही ही बाब अत्यंत महत्त्वाची आहे की, साम्यवादी व पुरोगामी विचारांनी त्यांनी कलेला झाकोळू दिले नाही. मानवी जीवनात जे जे कोमल, सुंदर, मनोज्ञ किंवा उदात्त आढळले; ते ते सर्व आपल्या कलादृष्टीने चित्रित करून ते वाचकांपुढे त्यांनी ठेवले. कलेच्या या उपासकाने आपल्या टीकाविचारातून सातत्याने 'कलेकडे कला' म्हणून पाहण्याचा आग्रह केला, सामान्य वाचकाच्या अभिरुचीवर संस्कार करण्याचा प्रयत्न केला. आपल्या साहित्यातून आणि टीकालेखनातून मराठी साहित्याला त्यांनी दिलेले योगदान म्हणजे श्रेष्ठ देणगी आहे.

संदर्भ :

१) प्रतिभासाधन, प्रा. ना. सी. फडके, देशमुख आणि कंपनी, पुणे, १९९५. पृष्ठ क्र. १८.
२) तत्रैव, पृष्ठ क्र. ५४.
३) तत्रैव, पृष्ठ क्र. ७८.
४) तत्रैव, पृष्ठ क्र. २२३.
५) तत्रैव, पृष्ठ क्र. २३१.
६) हरिभाऊंची सामाजिक कादंबरी-वा. ल. कुळकर्णी, पॉप्युलर, मुंबई, १९७३, पृष्ठ क्र. १६७.
७) विविधज्ञानविस्तार : इतिहास आणि वाङ्मयविचार-पॉप्युलर, मुंबई, १९७६. वा. ल. कुळकर्णी, पृ. क्र. ७६.
८) ना. सी. फडके : एक चिकित्सक अभ्यास : प्रल्हाद वडेर, राजहंस, पणजी, १९९०, पृ. क्र. ७९

निवास : 'मधुकुंज' डी ३,
लक्ष्मीधाम, भागयनगर, लातूर. जि. लातूर, ४१३५२२.
ईमेल : sunitapsangole@gmail.com
भ्रमण ध्वनी : ९४०३२४८१०८

❑◆❑

डॉ.अविनाश आवलगावकर

"सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मराठी विभागाचे प्रमुख या नात्याने बरीच वर्षे काम पाहिल्यानंतर प्रा.डॉ.अविनाश आवलगावकर हे वयाच्या साठाव्या वर्षी निवृत्त झाले.त्यांनी प्रदीर्घ काळ केलेले अध्यापन व संशोधनपर मार्गदर्शन अनेक नव्या संशोधकांना साहाय्यकारी ठरले आहे. महानुभाव साहित्य व मध्ययुगीन मराठी साहित्य हे त्यांच्या विशेष अभ्यासाचे विषय आहेत.त्यासंबंधी त्यांनी वेळोवेळी संशोधनपर व समीक्षात्मक लेखनही केले आहे. त्यांच्या लेखनामधून या विषयांच्या व्यासंगाचा व चिकित्सक दृष्टीचा थेट प्रत्यय येत राहतो. त्यांची प्रदीर्घ सेवा आणि त्यांचे संशोधनकार्य यांचा उचित गौरव करण्याच्या हेतूने डॉ. अविनाश सांगोलेकर व डॉ.रा.गो.चवरे यांनी परिश्रमपूर्वक सिद्ध केलेला मराठी समीक्षकांच्या कार्याचा परामर्श घेणारा प्रस्तुत ग्रंथ अभ्यसनीय झाला आहे.मराठीतील प्रमुख समीक्षकांचे कार्य सुस्पष्ट होईल, अशा प्रकारे या ग्रंथाची रचना झाली आहे.विष्णुशास्त्री चिपळूणकरपूर्व समीक्षकांपासून वि.का.राजवाडे, श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर, न.चिं.केळकर, वा.म.जोशी, ना.सी.फडके, वि.स.खांडेकर, श्री.के. क्षीरसागर, रा.श्री.जोग, रा.शं.वाळिंबे यांच्यापर्यंतच्या एकवीस समीक्षकांच्या कार्याचे वेगवेगळे पैलू उलगडण्याचे कार्य या ग्रंथामधून अनुभवी अभ्यासकांनी यशस्वीपणे पार पाडले आहे. अविनाश आवलगावकर या ग्रंथविषय झालेल्या साहित्यिक मित्राविषयी रा.गो.चवरे यांनी आत्मीयतेने व्यक्त केलेले विचार आवलगावकर यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे महत्त्वाचे पैलू स्पष्ट करणारे आहेत.

एकंदर मराठी समीक्षा, प्रमुख समीक्षक व त्यांच्या समीक्षादृष्टी समजावून घेण्याच्या दृष्टीने 'मराठी समीक्षेचा पूर्वरंग' हा गौरवग्रंथ ही मराठी समीक्षेच्या इतिहासग्रंथात पडलेली मोलाची भर आहे."

- डॉ.विलास खोले,
पुणे

चिन्मय
प्रकाशन, औरंगाबाद
९८२२८७५२११

ISBN-978-81-953881-5-8
9 788195 388158

निर्मला देशपांडे यांचे कादंबरी लेखन :आकलन आणि मूल्यमापन

डॉ.सुनीता सांगोले

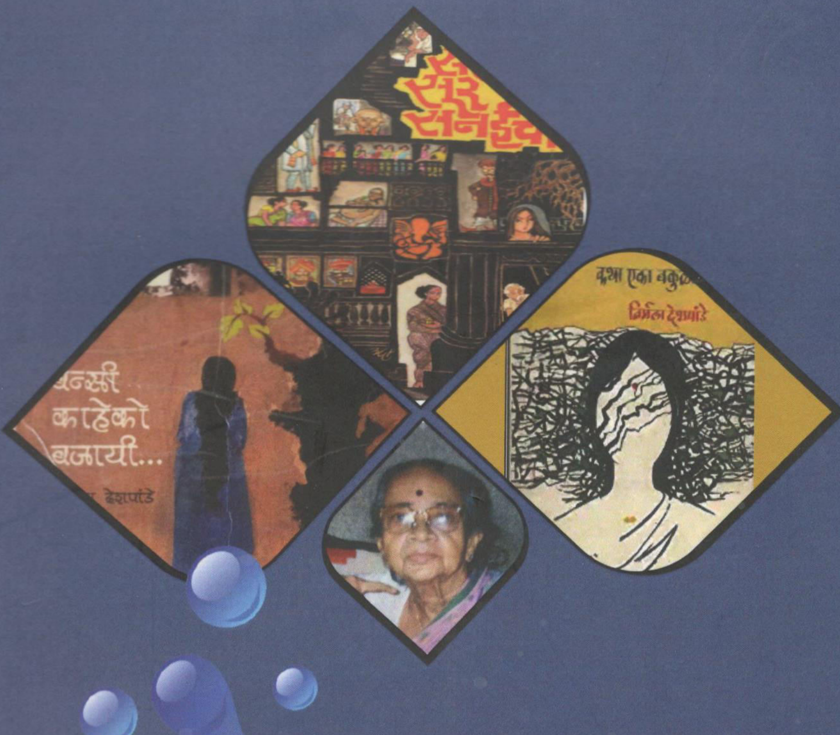

- निर्मला देशपांडे यांचे कादंबरी लेखन : आकलन आणि मूल्यमापन

  : डॉ.सुनीता सांगोले (घोडके)
- प्रथमावृत्ती : जुलै ८,२०२०.

© डॉ. सुनीता सांगोले (घोडके)

- **प्रकाशक :** व्यंकटराव अर्जुनराव मोरे

  मैत्री प्रकाशन, लातूर.

  संपर्क : ९८५०७४०३६७ / ८३२९३५१६१४
- **मुद्रणस्थळ :** रुद्रायणी ऑफसेट, औरंगाबाद.
- **पृष्ठ संख्या :** १७३
- मूल्य : १८० रूपये /-
- **ISBN : 978-93-84810-58-0**

अनुक्रमणिका

	भूमिका		
१.	निर्मला देशपांडे : व्यक्तित्त्व-वेध	...	०७
२.	निर्मला देशपांडे यांचे कादंबरीलेखन	...	३०
	२.१ टिकलीएवढं तळं		
	२.२ बन्सी काहे को बजायी	...	६४
	२.३ कथा एका बकुळची	...	८५
	२.४ सलत सूर सनईचा	...	११०
३.	समारोप	...	१६५
	परिशिष्ट : निर्मला देशपांडे यांचा परिचय	...	१६९
	संदर्भसूची	...	१७१

डॉ. सुनीता सांगोले

(एम.ए.,पीएच.डी)

सहयोगी प्राध्यापक,

दयानंद कला महाविद्यालय,लातूर

डॉ.सुनीता सांगोले यांनी कसदार लेखन केले आहे. त्यामुळे निर्मला देशपांडे यांच्या कादंब-या तर आपण वाचणारच पण त्यांच्या कविताही आपण वाचल्याशिवाय राहणार नाही.

एका अस्वस्थपणातून निर्मला देशपांडे यांनी लेखन केले. त्यांनी आत्मचरित्रात्मक लेखन केले की काय असे वाटू लागावे, एवढी अस्वस्थता त्यांच्या लेखनातून जाणवते. स्त्रीवादही त्याच अस्वस्थतेतून आला आहे. सबब ही बंडखोरी आहे आणि वास्तव चित्रणही आहे. म्हणजे रोमँटिसिझम आहे आणि रिॲलिझमही आहे. ही रोमँटिक रिॲलिटी डॉ.सुनीता सांगोले यांनी उलगडून दाखवली, हे विशेष आणि पुस्तकाचे बलस्थानही म्हणावे लागेल.

डॉ. शिरीष गोपाळ देशपांडे

प्रोफेसर आणि निवृत्त पदव्युत्तर विभाग प्रमुख, मुंबई

मैत्री प्रकाशन

ISBN

978 93 84810 58 0

साहित्यसरिता

- संपादक :

- प्रा.डॉ. सुनीता सांगोले
- प्रा.डॉ. मधु सावंत
- डॉ. सुभाष कदम

अथर्व पब्लिकेशन्स

साहित्यसरिता

(Sahitysarita)

© मा. कुलसचिव, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

ISBN : 978-93-90288-99-1

पुस्तक प्रकाशन क्र. ८०९

प्रकाशक

युवराज भटू माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

धुळे : १७, देविदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे- ४२४ ००१.

संपर्क : ९४०५२०६२३०

जळगाव : शॉप नं. २, नक्षत्र अपार्टमेंट, शाहूनगर हौसिंग सोसायटी, तेली समाज मंगल कार्यालयासमोर, जळगाव- ४२५ ००१.

संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल : atharvapublications@gmail.com

वेबसाइट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : ३० जानेवारी २०२१

मुद्रितशोधन : दीपक महाले

मुखपृष्ठ : विशाल लोहार

अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य : १००/-

ऑनलाइन पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvapublications.com

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी - फोटोकॉपिंग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकाच्या व लेखकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

☛ **व्याकरण विभाग**

१. समास - द्वंद्व, बहुव्रीही १०२

२. अलंकार : उत्प्रेक्षा, रूपक, उपमा १०९

(२)

अलंकार

– प्रा. डॉ. सुनीता सांगोले

दैनंदिन व्यवहारात 'अलंकार' हा शब्द आपण 'दागिना' या अर्थाने वापरतो. दागिन्यांनी शरीराचे सौंदर्य खुलते तद्वत अलंकारांच्या योगाने काव्यही खुलून दिसते. अलंकारांनी काव्याच्या अर्थात भर पडत नाही; पण त्याला शोभा मात्र येते.

उदाहरणार्थ –

» शोभे निर्मलता मनीं, धवलता तैशीच देहावरी

» आनंदाचे डोही आनंद – तरंग

'अलंकार' या शब्दाचा व्यवहारातील अर्थ दागिना ही शरीरबाह्य वस्तू. त्यामुळे त्याचे स्थान गौण ठरते. भारतीय साहित्यशास्त्रात अलंकाराचा अर्थ केवळ दागिना इतका मर्यादित स्वरूपाचा नव्हता. तो साहित्यशास्त्राशी समानार्थी वापरला जात असे. भामह, दण्डी, वामन या प्रारंभीच्या साहित्याभ्यासकांनी 'अलंकार' कल्पनेला विशेष महत्त्व दिले आहे. काव्यसौंदर्य कवीच्या वैशिष्ट्यपूर्ण शब्दार्थ योजनेमुळे प्रकट होते. ही वैशिष्ट्यपूर्ण शब्दार्थ योजना म्हणजे 'अलंकार' होय. काव्याचे शरीर म्हणजे शब्द व अर्थ या दोन्हींच्या अनुषंगाने आपोआपच अलंकरण होते. यावरून अलंकाराचे दोन प्रकार होतात.

» शब्दालंकार

» अर्थालंकार.

काव्यामध्ये शब्द आणि त्याच्या चमत्कृतीचे क्षेत्र मर्यादित म्हणून शब्दालंकाराला दुय्यम स्थान दिले जाते. काव्याची चमत्कृती ही अर्थावर अवलंबून असते म्हणून अर्थालंकाराला महत्त्व मिळालेले दिसून येते. शब्दालंकारांनी शब्दांचे सौंदर्य वाढून ते श्रवणीय होतात आणि अर्थालंकाराने काव्यातील अर्थ खुलतो आणि रसपरिपोष होतो.

प्रमुख शब्दालंकार तीन आहेत – अनुप्रास, यमक आणि श्लेष. पदवी द्वितीय वर्ष वर्गाच्या प्रथम सत्राच्या पुस्तकात याबद्दल सविस्तर विवेचन आले आहे. प्रस्तुत प्रकरणात अर्थालंकाराची, त्यातील काही प्रकारांची ओळख करून घेऊ.

अर्थालंकारातील चमत्कृती अर्थावर अवलंबून असते. अर्थालंकाराच्या

या ओळीत तिचा रंग उपमेय, तिच्या रंगाची तुलना पावसाळी नभाशी केली आहे. पावसाळी नभ हे उपमान आहे. तिचा रंग आणि पावसाळी नभ यातील सारखेपणा 'सावळा रंग' या शब्दाने दाखवला आहे. सावळा हा साधारण धर्म आहे. 'परी' हा साम्यवाचक शब्द आहे. मराठीमध्ये जसा, जेवि, परि, प्रमाणे, सम, सा, सारखा असे उपमावाचक शब्द आढळतात. कधी कधी उपमेय एखादे अंग लुप्तही असते.

उदाहरणार्थ –

» आभाळागत माया तुझी आम्हावरी राहू दे

» असेल तेथे वाहत सुंदर दुधासारखी नदी

२. रुपक : जिथे उपमेय आणि उपमान यांच्यात एकत्व गृहीत धरून विधान केलेले असते म्हणजे उपमेय हे उपमानच आहे, असा आरोप केलेला असतो. तेथे 'रुपक' अलंकार समजावा.

उपमेत एक वस्तू दुसऱ्यासारखी आहे असे (सादृश्य) वर्णन केलेले असते. उपमेच्या थोडे पुढे जाऊन उत्प्रेक्षेत त्या दोन वस्तू जवळजवळ सारख्या (एकच) असण्याची कल्पना केलेली असते. रुपकात दोन वस्तू एकरूप असल्याचे स्पष्ट सांगितलेले असते.

उदाहरणार्थ –

लहान मूल म्हणजे मातीचा गोळा

या उदाहरणात लहान मूल आणि मातीच्या गोळ्यासारखे आहे असे नुसते उपमेय व उपमानातील सादृश्य न दाखविता त्यांचे एकरूपत्व कल्पून ते एकच आहेत, हे स्पष्टपणे सांगितले आहे.

उदाहरणार्थ –

» रंगावरून तुजला गणतील काक

» काढ सखे गळ्यातील तुझे चांदण्याचे हात

३. उत्प्रेक्षा – उपमेय हे उपमानच आहे की काय अशा अर्थाचे विधान केले म्हणजे उत्प्रेक्षा होते. उत्प्रेक्षेत उपमेयांपेक्षा उपमानाकडे अधिक कल असतो.

उदाहरणार्थ –

नवी फुले फुलती
वसन्ती नवी फुले फुलती
जणू तारे उतरून करमणुकीस्तव धरणीवर येती ।

वरील उदाहरणात 'फुले' या उपमेयावर 'तारे' या उपमानाची कल्पना केली आहे. सुबकतेच्या व सौंदर्याच्या सादृश्यावरही उत्प्रेक्षा केलेली आहे. उत्प्रेक्षा अलंकारात भासे, वाटे, जणू, जाणो, बहुधा, गमे, की यांसारखे शब्द येतात.

विद्यापीठ गीत

विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा
मानवतेचा मंगलमय हा इथे खेळतो विश्ववारा ।।धृ.।।

तेजोमय उजळितो प्रकाश
श्रमाचे, कष्टाचे आकाश
संपविते सौदामिनी, युगांचा अंधार सारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।१।।

चंदनाची व्रतस्थ भूमि
प्रज्ञा, प्रतिभा गगनगामी
समतेचा ममतेचा हा साधनेचा अढळ तारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।२।।

बुद्धकरुणेचा विहार इथे
शिवरायाचा आचार इथे
निरंतर न्यायासाठी स्वातंत्र्याचा इथे पहारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।३।।

विचार विवेक विज्ञानाचे
ज्ञानतीर्थ हे महात्मतेचे
मातीच्या मोहराचा गोदावरीचा इथे किनारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।४।।

– फ. मुं. शिंदे

आता ई-बुक स्वरूपातही
अथर्वची सर्व पुस्तके उपलब्ध...

- pejbook.com
- amazon.com
- Google Play Books
- atharvapublications.com

अथर्व पब्लिकेशन्स्
ऑनलाईन पुस्तक खरेदीकरिता...
www.atharvapublications.com

ISBN 978-93-90288-99-1
Rs - 100/-

कथाशिल्प

संपादक
डॉ.जयद्रथ जाधव
डॉ.सुनीता सांगोले
डॉ.जयदेवी पवार

कथाशिल्प

(आधुनिक मराठी कथा वाङ्मय)

© सर्वहक्क
कुलसचिव,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,
नांदेड

प्रथमावृत्ती
१२/०७/२०१९

प्रकाशक
अभय कोटलवार
अभय प्रकाशन,
११२,'नंदादीप',
विवेक नगर, नांदेड - ४३१६०५
दूरध्वनी : ७०२०१०१६३५
ईमेल - abhaynanded@gmail.com

मुखपृष्ठ मांडणी
पराग महाजन

वितरक
अभय पुस्तक भांडार
महावीर चौक, नांदेड - ४३१ ६०१
फोन : ०२४६२-२४०२६५

मुखपृष्ठ छायाचित्र
श्री. सुरेश जोंधळे

मूल्य : ७०/-

अक्षर जुळवणी
राघवेंद्र रायेवार

मुद्रक
पराग ऑफसेट
श्रीनगर, नांदेड

ISBN No.- 81-87006-51-X

अनुक्रमणिका

		पृ.क्र.
१. अतिथी देवो भव!	वामन चोरघडे	११
२. मोत्याचे पीक	वि. स. खांडेकर	१९
३. किडलेली माणसं	गंगाधर गाडगीळ	२३
४. विलायती पीक	शंकर पाटील	३०
५. वाळवण	रा. रं. बोराडे	३८
६. निर्वासित	अविनाश डोळस	४७
७. कुऱ्हाडीचे दांडे	श्रीराम गुंदेकर	५२
८. वारसा	सानिया	५९
९. शुद्ध बीजापोटी	रेखा बैजल	७०
१०. बरकत	साहिल शेख	७७

विद्यापीठ गीत

विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा
मानवतेचा मंगलमय हा इथे खेळतो विश्वतारा ।।धृ।।
तेजोमय उजळितो प्रकाश
श्रमाचे, कष्टाचे आकाश
संपविते सौदामिनी, युगांचा अंधार सारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।१।।
चंदनाची व्रतस्थ भूमि
प्रज्ञा, प्रतिभा गगनगामी
समतेचा ममतेचा हा साधनेचा अढळ तारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।२।।
बुद्धकरूणेचा विहार इथे
शिवरायाचा आचार इथे
निरंतर न्यायासाठी स्वातंत्र्याचा इथे पहारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।३।।
विचार-विवेक विज्ञानाचे
ज्ञानतीर्थ हे महात्मतेचे
मातीच्या मोहराचा गोदावरीचा इथे किनारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।।४।।

\- फ.मुं.शिंदे

अभय प्रकाशन, नांदेड

अक्षरविद्या

संपादक
डॉ. सा.द. सोनसळे
डॉ. सुनीता सांगोले
डॉ. अनिल कांबळे

अथर्व पब्लिकेशन्स

अक्षरविद्या

(Aksharvidya)

© मा. कुलसचिव, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

P Book ISBN : 978-93-90288-30-4

E Book ISBN : 978-93-90288-31-1

Prakashan No. : 743

प्रकाशक

युवराज भटू माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

धुळे : १७, देविदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे- ४२४००१.

संपर्क : ९४०५२०६२३०

जळगाव : शॉप नं. २, नक्षत्र अपार्टमेंट, शाहूनगर हौसिंग सोसायटी.

तेली समाज मंगल कार्यालयासमोर, जळगाव- ४२५००१.

संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल : atharvapublications@gmail.com

वेबसाइट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : ५ ऑगस्ट २०२०

मुद्रितशोधन : सुखदेव वाघ

मुखपृष्ठ : विशाल लोहार

अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य : ₹ १००/-

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्मिती अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी – फोटोकॉपिंग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकाच्या व लेखकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

ISSN 2349-638x
Impact Factor 6.293

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL

PEER REVIEW & INDEXED JOURNAL
Email id : aiirjpramod@gmail.com
www.aiirjournal.com

SPECIAL ISSUE No. 64

Executive Editor
Dr. S.M. Maner
Principal
Tuljabhavani Mahavidyalaya,
Tuljapur, Dist. Osmanabad (M. S.)

Co-Editor
Dr. S.M.Deshmukh
Head, Dept. of Marathi
Tuljabhavani Mahavidyalaya,
Tuljapur, Dist. Osmanabad (M. S.)

Chief Editor
Prof. Pramod Tandale

Sr No	Author Name	Title of Article / Research Paper	Page No.
167	प्रा. डॉ. राम रौनेकर	प्रसारमाध्यमे आणि जाहिरात लेखन	465
168	डॉ. हिराचंद्र रोहिदास मोरे प्रा. अभिमन्यू गेना ओहळ	जाहिरातलेखन : रोजगाराच्या विपुल संधी असणारे क्षेत्र	468
169	डॉ. अविनाश ताटे	दृक - श्राव्य माध्यम : दूरदर्शन वरील जाहिरात - एक शोध	472
170	प्रा.डॉ. ललित अधाने	दूरचित्रवाणीसाठी लेखन कौशल्य	475
171	श्री.लक्ष्मण किसन माळी	यशस्वी मुलाखत : स्पर्धेतील नोकरीची एक सुसंधी	478
172	प्रा. राजु नागनाथ नवले	जाहिरात एक कला	482
173	प्रा. डॉ. राजेन्द्र मुढे	स्तंभ किंवा सदरलेखन	484
174	प्रा. शशिकांत श्रीरंग जाधवर	मराठी भाषा आणि प्रसार माध्यमे	486
175	प्रा. सुवर्णा गुंड चव्हाण	प्रसार माध्यमातील मराठी भाषेचा प्रयोग बातमी	489
176	डॉ. सुनिता सांगोले	मराठी भाषा आणि प्रसारमाध्यमे	491
177	विवेक विलासराव कोरे	भाषा अभ्यासाच्या रोजगाराभिमुख संधी- सूत्रसंचालन	497
178	प्रा. डॉ. प्रवीण ताटे देशमुख	पटकथा लेखनाचे स्वरूप व रोजगार संधी	500

मराठी भाषा आणि प्रसारमाध्यमे

डॉ. सुनिता सांगोले
दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर

प्रास्ताविक

भाषा ही एक सामाजिक संस्था आहे. सहयोग-सहकार्यासाठी परस्पर विनिमयाचे साधन म्हणून भाषा महत्त्वाची आहे. अनुकरणाने मूल भाषा शिकते आपापल्या बौद्धिक कौशल्याने गरजेनुरूप मूल आपल्या भाषेचा विकास साधते सभोवतालची परिस्थिती आणि समाज यातून त्याची भाषिक जडणघडण होत असते. व्यक्तीच्या ज्ञानाच्या आकलनाचे, प्रकटीकरणाचे माध्यम भाषा आहे. त्यामुळे बोलण्याच्या सरावाला भाषा शिक्षणात महत्त्वाचे स्थान आहे. मूल भाषेच्या खिडकीतून जगाकडे पाहायला शिकते. मूल जसजसे मोठे होते तसतसे त्याच्या वापराचा परिघ रुंदावत जातो कुटंब, शाळा, मित्र परिवार, महाविद्यालय, सार्वजनिक ठिकाणी, चार चौघांशी त्याला बोलावे लागते. असे एकमेकांशी बोलणे म्हणजे संभाषण होय हेच संभाषण जेव्हा एकमार्गी असते म्हणजे समूह ऐकत असतो आणि एक व्यक्ती बोलत असते, या बोलण्याला भाषण असे म्हणतात. एखादा विषय सुसूत्रपणाने मांडणी करत, उदाहरणे देत श्रोत्यांपर्यंत पोहोचवण्याचे कार्य भाषणाद्वारे वक्ता करीत असतो. वक्ता बहुश्रुत, व्यासंगी, चिंतनशील असेल; भावनेला, बुद्धीला आवाहन करणारी भाषा त्याला अवगत असेल तर भाषण प्रभावी होते.

चांगल्या अभिव्यक्तीसाठी भाषाप्रभुत्व हवे भाषणाची भाषा प्रमाणशुद्ध बोलभाषा असावी. सभेस बसलेले श्रोते, त्यांचे बौद्धिक वय आणि स्तर याप्रमाणे भाषा वापरणे श्रेयस्कर ठरते. भाषा अलंकृत, संस्कृतप्रचूर, पांडित्य प्रदर्शित करणारी वापरण्यापेक्षा साधी सरळ वापरावी. मैत्रीपूर्ण शैलीत, संवाद साधत, आवाजात यथायोग्य चढ-उतार यामुळे भाषण ऐकताना श्रोत्याच्या मनात आपलेपणाची भावना निर्माण होते. समरसून ऐकण्याकडे कल वाढतो. परिणामी भाषण परिणामकारक होते.

वक्त्याच्या शब्दसंग्रहाची समृद्धता, शब्दांच्या योग्य अर्थछटा जाणून समर्पक अर्थवाही शब्दांचा वापर केला तर प्रकटन अर्थपूर्ण बनते. शब्दांची पुनरूक्ती, उपमा, विशेषणांचा अतिरिक्त वापर, अनाठायी इंग्रजी शब्दांचा भडीमार या गोष्टी टाळून सहज संवादी भाषा वापरावी. साधी भाषाच श्रोत्यांना खिळवून ठेवते

आपले बोलणे म्हणजे आपल्या एकूणच व्यक्तिमत्त्वाचे ते प्रकटीकरण असते. आंतरिक ऊर्मीतून आलेले विचार आपली मानसिकता, तिकता, संस्कार प्रदर्शित करते. आपले स्पष्टोच्चार मनापर्यंत पोचणारी भाषा भाषण प्रभावी करते. आपण बोलत असताना केवळ आपले मुख बोलत नाही तर आपले डोळे, चेहऱ्यावरचे हावभाव, हातवारे, उभे राहण्याची पद्धत यातूनही आपण अभिव्यक्त होत असतो. देहबोलीतून तुमचा आत्मविश्वास दिसला की श्रोत्यांवर व्यक्तित्त्वाची छाप उमटते आणि प्रभावी भाषेने परिणामकारकता द्विगुणीत होते.

साधारणपणे चारचौघातील गप्पांना आपण संभाषण म्हणतो. कधी ह्या केवळ गप्पा असतील तर काही वेळा नोकरी, व्यवसाय, कार्यालयीन कामकाज, सामाजिक कार्य या निमित्ताने चर्चा-संभाषण घडत असते. भाषणातही एखादा विषय केंद्रस्थानी असतो. पण तो सुसूत्रपणे तसाच पढे जाईल असे नव्हे संभाषुणात मोकळेपणा असतो. त्यामुळे एखाद्या विषयावर विस्तत चर्चा होऊन विषयाच्या सर्व बाजू स्पष्ट होतात, निर्णयही होऊ शकतात, येथे कुणी एक वक्ता नसतो, विषयाच्या अनुषंगाने आपली अभिव्यक्ती जिथे करावी वाटते असे त्याप्रमाणे व्यक्ती बोलत असतात. संभाषणात भाषा प्रभत्वाने एखादी व्यक्ती अधिक प्रभावी ठरू शकते.

सार्वजनिक जीवनात संभाषण कौशल्य सरस असेल तर आपण यशस्वी होतो. फोनवरचे बोलणे असो, व्यवसायातील महत्त्वाचा व्यवहार असो, कार्यालयातील सहकाऱ्यांशी विचार-विनिमय असो, वरिष्ठांशी बोलण्यासाठी आत्मविश्वासाने संभाषण करता आले पाहिजे. सध्याच्या स्पर्धेच्या जगात यशस्वी होण्यासाठी उत्तम संवाद कौशल्य व वक्तत्व कौशल्य आवश्यक आहे.

औपचारिक संभाषणातही कौशल्य हवे. आपले विचार सुसूत्रपणे मांडले पाहिजेत, विचार पटवून देताना कोणी दुखावले जाणार नाही हे कौशल्य अवगत केले पाहिजे. व्यक्तिगत, अनौपचारिक, घरगुती संभाषणापासूनच आपली बोलण्याची कला विकसित होत जाते. त्यामुळे हे संभाषण कौशल्य जाणीवपूर्वक विकसित करण्यावर भर द्यावा हळूहळू सवयीने स्वतःची स्वतंत्र भाषाशैली घडते.

भाषावापरायची सद्यःस्थिती

मराठी भाषा शिकणारा विद्यार्थी आज काहीसा गोंधळलेला दिसतो. जागतिकीकरणाच्या रेट्यात समाजजीवन आंतरबाह्य ढवळून निघाले आहे. या बदलाप्रमाणे सामाजिक क्षेत्रातही बदल झाले. परंपरेने चालत आलेले अभ्यासक्रम या बदलत्या काळात नव्या संधीच्या दृष्टीने तितके प्रबळ नाहीत. आपण समाज परिवर्तन स्वीकारतो, भाषा व संस्कृतीतही परिवर्तन होते. तद्नुषंगाने भाषा व

३) आपल्या विचारांशी जुळणाऱ्या व्यक्तींशी संपर्क साधणे
४) आपल्या मतांना व्यावसायिक मान्यता मिळवणे.

भाषा कौशल्याबाबत एक बाब आवर्जून नोंदवावीशी वाटते. आज काही शालेय, महाविद्यालयीन अभ्यासक्रमांतून भाषा कौशल्ये असणारे अभ्यासक्रम दिसून येऊ लागले. पण अध्यापनाच्या क्षेत्रात अपेक्षित बदल म्हणावे तसे झाले नाहीत. ही सर्व भाषा अभ्यासातून प्राप्त होणारी कौशल्ये आहेत. यांच्या अध्यापनात प्रयोगशीलता हवी. प्रत्यक्ष कृती, सरावानेच ही कौशल्ये विकसित होऊ शकतात. याकरिता विद्यार्थ्यांकडून याची प्रात्यक्षिके करवून घेणे अपेक्षित आहे शिवाय, व्यावसायिक सूत्रसंचालक, वृत्त निवेदक, मुलाखतदार यांचे कार्यक्रम दाखवावे. त्यांच्या कार्यक्रमांच्या ध्वनिफिती, चित्रफिती (सी.डी.) देखील बाजारात मिळतात. चित्रफिती दाखवून, ध्वनिफिती ऐकवून, त्यातील कौशल्य विद्यार्थ्यांना टिपता येऊ शकते. त्यासाठी महाविद्यालयीन स्तरावर भाषा प्रयोगशाळा असावी, दृकश्राव्य माध्यमांचा वापर हवा. जसे चित्रफिती दाखविणे, ध्वनी मुद्रणे ऐकविणे, चित्रपट दाखविणे... इत्यादी. शिवाय माहितीच्या आंतरजालाचा वापर अशा माध्यमातूनही
प्रगत भाषिक कौशल्ये प्रभावीपणे आत्मसात करता येतात.

निष्कर्ष

१ भाषा अभिव्यक्तीचे समर्थ माध्यम आहे.
२ काळानुरूप भाषा वापराचा परिघ रुंदावला आहे.
३ प्रसार-माध्यमांतून वृत्तनिवेदक, उद्घोषणा करणे, नभोवाणीसाठी कार्यक्रमसंहिता तयार करणे याद्वारे भाषिककौशल्य असणाऱ्यास संधी मिळते.
४ चित्रपट किंवा मालिकांसाठी पटकथा लेखन, संवाद लेखन तसेच संकेतस्थलकट्टू यावरील(ब्लॉग) नोंद हे अलीकडील भक्कम व्यावसायिक स्त्रोत आहेत.
५ मराठी भाषा अध्यापनात नव्या तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्याची आणि अध्यापनास प्रात्यक्षिकांची जोड देण्याची आवश्यकता आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१) काळे कल्याण, पुंडे द. दि. : व्यावहारिक मराठी, निराली प्रकाशन, पुणे, २०१७
२) केळकर अशोक : वैखरी, मॅजेस्टिक प्रकाशन, मुंबई, १९८३
३) नसिराबादकर ल.रा. : व्यावहारिक मराठी, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, २००८
४) एम.एस.सी.आय.टी. : ओळख माहिती तंत्रज्ञानाची

SPECIAL ISSUE PUBLISHED BY
AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
Peer Review & Indexed Journal I Impact factor 6.293
Email id : aiirjpramod@gmail.com
www.aiirjournal.com
Mob.8999250451

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648 | Impact Factor - 7.139 | Indexed (SJIF)

May 2020 Special Issue- 27 Vol. 1

RADIANCE

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Editor
Dr. Sunita Sangole
Dayanand College of Arts, Latur

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

SPECIAL ISSUE – 27 Vol. 1 , RADIANCE

Editor - Dr. Sunita Sangole

© **All rights reserved with the College & publisher Price : Rs. 400/-**

Chief Editor – Arun Godam
Latur

Published BY
Shaurya Publication
Old MIDC , Near Kirti Gold Chowk, Latur
Email- hitechresearch11@gmail.com , 8149668999

Printed By.
Shaurya Offset
Old MIDC , Near Kirti Gold Chowk, Latur
Email- hitechresearch11@gmail.com

EDITION : May 2020

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 27 , Vol. 1 May 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Index

1. बालकामगार निर्मुलनासंबंधी कायदे आणि धोरणांचा अभ्यास 17
प्र. प्राचार्य डॉ.शिवाजी गायकवाड

2. आंबेडकरवाद : इतिहास लेखनातील नवीन विचार प्रवाह 23
प्रा.डॉ.रमेश पारवे

3. साहित्य निर्मिती प्रक्रिया 27
प्रा.डॉ. सुनीता सांगोले

4. From Rags to Riches: A Thematic Study of Arthur Miller's *Death of a Salesman*. 34
Dr Prashant M. Mannikar

5. Rabindranath Tagore's Philosophy of love Depicted In The Play Chandalika 39
Dr. Machindra H. Khandagale

6. पं. दीनदयाळ उपाध्याय यांचा एकात्म मानववाद : 43
डॉ. दिलीप नागरगोजे

7. औद्योगिकीकरण आणि मराठी कादंबरी 47
डॉ. गणेश लहाने

8. The Tradition of Marathi Sugam Sangeet 50
Dr. Devendra kulkarni

9. Active Resistance and Revolutionary Activism in MeenaKandasamy's Poetry 52
Dr. Shivkumar Bhimrao Rautrao

10. मराठी प्रमाणभाषा लेखनाच्या (शुद्धलेखनाच्या) नियमावलीचा नवीन आराखडा 58
प्रा.डॉ.सुभाष माणिकराव कदम

साहित्य निर्मिती प्रक्रिया

प्रा.डॉ. सुनीता सांगोले

सहयोगी प्राध्यापक,दयानंद कला महाविद्यालय,लातूर

कलेचा जन्म प्रत्यक्षाच्या किंवा वास्तवाच्या अनुभूतीतून होत असला तरी प्रत्यक्षाला किंवा वास्तवाला कल्पनेच्या पातळीवर नेल्या खेरिज कलेचा अवतार अशक्य असतो. वास्तवाला कल्पनेच्या पातळीवर नेणे म्हणजे वास्तवाच्या अनुभूतीचे प्रतिभेच्या सहाय्याने कला विषयात रूपांतर करणे होय.

साहित्याची पुस्तके किंवा वाङ्मय वाचून लेखक किंवा कवी जन्माला येत नाहीत, तर कलावंत हे जन्मावे लागतात. याचा अर्थ प्रतिमेची देणगी असल्याशिवाय कलावंत हा कलेची निर्मिती करू शकत नाही. प्रत्यक्ष अनुभवाला कल्पनेच्या पातळीवर नेल्या खेरिज वाङ्मय निर्मिती अशक्य आहे. थोडक्यात वाङ्मयीन निर्मितीतील प्रमुख घटक म्हणजे 'कल्पनाशक्ती' होय. कल्पना शक्तीचा उगम प्रतिभा व्यापारातून होत असल्यामुळे प्रथम 'प्रतिभा व्यापार' पाहणे आवश्यक ठरते.

1. प्रतिभा व्यापार :

ललित वाङ्मयाचा संबंध बुद्धीपेक्षा भावनेशी अधिक असतो. भावनात्मक अनुभूतीला अविष्कार हे ललित वाङ्मयाचे प्रमुख कार्य होय. ते ज्या शक्तीच्या योगे होते ती शक्ती म्हणजे 'प्रतिभा'. प्रतिभा ही दैवदत्त देणगी असते, प्रतिभासंपन्न असल्याशिवाय वाङ्मय निर्मिती अशक्य असते. ज्ञानेश्वर, तुकाराम, एकनाथ तसेच सर्व संत शाहिरांनी, कलावंतांनी प्रतिभेचेदेणेमान्यकेले. प्रतिभा ही कुणाची मक्तेदारी नसते. प्रतिभेचे बीज कलावंता जवळ केव्हा पडेल याचा नेम नसतो. केशवसुत म्हणतात, प्रतिभा ही आकाशात चमकून जाणा-या विजेसारखी आहे, या विजेचे तेज पचविण्याची ताकद ज्याच्या ठिकाणी असते तोच खरा प्रतिभावंत कलावंत होऊ शकतो. उदा. सावतामाळी, गोराकुंभार, सेनान्हावी- आपली दैनंदिन कामे करत ाना , मनात चाललेले ईश्वराचे चिंतन प्रतिभेच्या साह्याने या मनाच ी अभिव्यक्ती त्यांनी केली आहे.

1.1 प्रतिभेचे अलौकिकत्व :

प्रतिभेच्या अलौकिकत्वास कारणीभूत असणारी मुख्य गोष्ट म्हणजे तिचे विरलत्व होय. तिचे साहचर्य फार थोड्या व्यक्तींना लाभते. त्यामुळे ज्यांना तिचा लाभ होतो त्यांना तो ईश्वरी कृपाप्रसाद वाटावा यात नवल नाही. अनेकांच्या ठिकाणी असणाऱ्या प्रतिभेचा अभाव हेच तिच्या अलौकिकतेचे रहस्य. केशवसुतांनी प्रतिभेला अद्‌भुत शक्ती म्हटले तर 'बोलविता धनी वेगळाचि' असे संत कवी तुकाराम म्हणतात. 'वर देवदूत बसले, कवी हृदयाच्या धरून किलाते' असे टिळकांनी म्हटले आहे. तसेच ज्ञानेश्वर, मुक्तेश्वर, महिपती इत्यादी अनेक संतांनी अशाच प्रकारचे उद्गार काढले आहेत. यातून प्रतिभा म्हणजे एक अलौकिक शक्ती आहे, ईश्वरी प्रसाद आहे असा समज रूढ झाला शिवाय अर्वाचीन कवितेच्या प्रतिभा विषयक काही कल्पनांनी या समजात भर पडण्यास मदत झाली आहे. 'आम्ही कोण म्हणून काय पुसता, आम्ही असू लाडके देवाचे' हे केशवसुतांचे उद्गार किंवा विज्ञान युगातील कवी मर्ढेकर यांनी देखील

"आशयाचा तूच स्वामी, शब्द वाही मी भिकारी।
मागण्याला अंत नाही, आणि देणारा तू मुरारी।।

परिस्थितीला त्याच्याकडून मिळणारे प्रतिसादही नवे वेगळे असतात. अभिव्यक्तीत हे वेगळेपण दिसून येते. मूर्ती किंवा शिल्प घडवताना जसे खोदणे, ओतणे, आकारणे यासाठी जसे द्रव्य वापरले जाते तसेच साहित्यातील माध्यम द्रव्य भाषा असते. या द्रव्याच्या साह्याने साहित्य लेखन रूपात अवतरते.

निष्कर्ष :

1. वास्तवाच्या अनुभूतीचे प्रतिभेच्या साह्याने कला विषयात रूपांतर करणे म्हणजे साहित्यकृतीचा जन्म होय.
2. प्रतिभेचा संबंध बुद्धीपेक्षा भावनेशी अधिक असतो.
3. साहित्य निर्मितीसाठी प्रतिभावंताला देखिल स्फूर्ति व्हावी लागते.
4. 'कल्पनाशक्ती' हे साहित्य निर्मिती प्रक्रियेतील महत्त्वाचे अंग होय.
5. साहित्याचे बाह्यरूप रेखीव, आकर्षक आणि निर्दोष करण्यात व्युत्पन्नता आणि अभ्यासाचे सहाय्य लाभते.

06. साहित्य निर्मिती प्रक्रियेत प्रतिभा, कल्पनाशक्ती आणि भावनात्मकता यांच्या मानाने व्युत्पन्नता व अभ्यास यांचे स्थान गौण असते.

6. नव्याने लेखन करणाऱ्या कलावंताने साचेबंद रूळलेल्या वाटेवर जाण्यापेक्षा नवी वाट धुंडाळावी.

08. सहजोस्फूर्त साहित्यच सगळया मोजपट्ट्या ओलांडून स्वत:चे स्थान निर्माण करते.

संदर्भ :

1. भारतीय साहित्यशास्त्र – ग. त्र्यं. देशपांडे
2. साहित्याचे स्वरूप – वा. ल. कुलकर्णी
3. साहित्यविचार – दि. के. बेडेकर
4. साहित्यशास्त्र : स्वरूप आणि समीक्षा – वसंत पाटणकर

Current Global Reviewer

Indexed (SJIF)

ISSN 2319-8648

Impact Factor- 7.139

ISSN 2319-8648

Chief Editor
Arun B. Godam
Latur, Dist. Latur-413512
(Maharashtra, India)
Mob. 8149668999

SHAURYA PUBLICATION
Latur
Publisher
Shaurya Publication

मराठी साहित्य आणि चित्रपटाचा अनुबंध

डॉ. सुनीता सांगोले,
दयानंद कला महाविद्यालय,लातूर

साहित्य जाणून घेण्याच्या दृष्टीने आपण मूल्यमापनाच्या कसोट्या लावत असतो. कधी रचनेच्या दृष्टीने, रुपवादी दृष्टीने तर कधी कलावादाच्या दृष्टीने , मूल्यविचारांच्या दृष्टीने आपण साहित्याकडे पाहत असतो. साहित्याचा असा अभ्यास करताना त्याचा जीवनाशी असलेला संबंध जाणून घेणेही महत्त्वाचे आहे. लक्षवेधी आहे. पण साधारपणे १९६० पर्यंत जीवनवादी समीक्षा मुख्यधारा कधीच बनली नाही. १९६० नंतर महाराष्ट्राचे समाजजीवन ढवळून निघाले. दलित चळवळ, ग्रामीण साहित्य चळवळ, जनवादी साहित्य चळवळ अशा चळवळी जोम धरु लागल्या. त्यादृष्टीने साहित्य आणि समाज या अंगाने साहित्याचा शोध घेतला जावू लागला. तत्पूर्वी हा अनुबंध जोडलाच जात नव्हता असे नाही. पण ती आग्रही भूमिका नव्हती. साहित्यकृतींच्या वाङ्मयीन दृष्टीने अभ्यास तर महत्त्वाचा आहेच. तरी सामाजिक संदर्भही तितकेच महत्त्वाचे आहेत. मराठी कथा, कादंबरी, नाटक एवढेच काय आत्मनिष्ठ वाङ्मयप्रकार कविता त्यातून समाजवास्तव साकार होताना दिसते. जसे एकोणीसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात स्त्री-सुधारणेचे वारे वाहू लागले. या काळात हरिभाऊ आपटे, गो.ब. देवल यांनी काळास सुसंगती साधणारे स्त्री-शिक्षण स्त्री सुधारणावादी विचार मांडत होते. स्वातंत्र्यपूर्व काळात ब्रिटीशांनी तर स्वातंत्र्योत्तर काळात सत्तेतील राजकारण्यांनी जाती व धर्मांध राजकारणाला खतपाणी घालणारी धोरणे स्वीकारली. एकोणीसशे साठ नंतरच्या काळात 'स्वामी' सारखी सरंजामदारी मूल्ये जोपासणारी कादंबरी बहुचर्चित होते. तिच्या सारख्या कादंबऱ्यांची परंपरा निर्माण होते. समाजातून जन्म घेणाऱ्या साहित्याकडे पाहण्याची समाजाची एक दृष्ी असते. 'घासीराम कोतवाल' नाटकावर बंदी घालण्याची मागणी येते हे कशाचे निदेशक आहे ? समाजातील स्थित्यंतर मग ते आर्थिक असो, सामाजिक असो किंवा राजकीय साहित्य या स्थित्यंतरांपासून फार दूर राहू शकत नाही.

कलावंत हा एक सर्जनशील घटक असल्यामुळे त्याची संवेदनशीलता कितीही अनन्यसाधारण आणि अलौकिक असलीतरी तो स्वत: कितीही व्यक्तिनिष्ठ आत्मकेंद्री असला तरी तो परंपरेत, कुठल्या तरी समाजातच वाढलेला असतो. त्यातूनच त्याची भूमिका तयार झालेली असते. निर्मितीच्या वेळी आपोआप कुठेतरी परंपरेशी संधान त्यात दिसून येते.

चित्रपट ही देखील सृजनशील कला, साहित्यात लेखकाला पूर्ण स्वातंत्र्य असते. चित्रपट हे दृश्य-श्राव्य, आधुनिक तंत्रज्ञानाने विकसित झालेले माध्यम. या माध्यमाचा विस्तार चौफेर आहे. लेखक, पटकथा, दिग्दर्शन, कलावंत, असलीच तर गीते, गीतकार, गीतांचे दिग्दर्शक, नृत्य, कॅमेरा इतर तांत्रिक कार्य करणारे तंत्रज्ञ आणि चित्रपटासारख्या खर्चिक माध्यमाला लागणारा पैसा उभे करणारे निर्माते या सर्वांच्या टीमवर्क मधून चित्रपट आकारास येतो. या कलेच्या सादरीकरणास महत्त्व आहे. सातत्याने प्रेक्षक, सध्याचे विषय, कला, कलेचा दर्जा, बाजारातली जीवघेणी स्पर्धा या दिव्यांतून जावे लागते. स्वाभाविकच चित्रपटाला आपला प्रेक्षक ध्यानात घेऊनही निर्मिती करावी लागते. साहित्याप्रमाणेच चित्रपट देखील सामाजिक जाणीवेचा प्रभाव जाणवतो.

मराठी चित्रपटांचा इतिहास पाहिला तर मराठी कथा, कादंबरी, नाटक, आत्मकथके यांनी नेहमीच चित्रपटाला विषय पुरविले आहेत. उदा. महादेव शास्त्रींच्या कथेवरुन 'गरिबाघरची लेक, व.पुं. काळेंच्या कथेवरुन मुंबईचा जावई, नाथ माधवांच्या 'डॉक्टर' कादंबरीवरुन शिकलेली बायको, शांता निसळ यांचे आत्मकथन बेघर वरुन 'उंबरठा' आणि अगदी अलीकडची उदाहरणे सांगायची तर जोगवा, श्री पार्टनर, नटसम्राट, कट्यार काळजात घुसली ही साहित्यातून माध्यमांतर करुन निर्माण झालेले चित्रपट आहेत.

मराठी चित्रपटसृष्टीवर अधिराज्य गाजवणारो प्रतिभावंत प्रथम साहित्यातून त्यांनी अभिव्यक्ती केली. पुढे त्यांचे क्षेत्र व्यापक बहुआयामी झाले. भालजी पेंढारकर, गदिमा, आचार्य अत्रे, पु.ल. देशपांडे, शांताबाई शेळके, व.पु. काळे, विश्राम बेडेकर इ.

१९६० नंतरच्या चित्रपटांचा जरी आढावा घेतला तरी चित्रपटसृष्टीत चित्रपटाच्या स्वरुपात काळाबरोबर बदल झालेले पहावयस मिळतात. काळाबरोबर राजकीय, सामाजिक,

आर्थिक, सांस्कृतिक क्षेत्रातील बदलांचा तर त्यावर परिणाम झालाच. परंतु चित्रपट हे माध्यम विज्ञानाधिष्ठीत, तंत्राधिष्ठित माध्यम असल्यामुळे तंत्राच्या आघाडीवरदेखील खूप मोठा बदल चित्रपटात व एकूणच चित्रपटसृष्टीत झालेला दिसून येतो.

मुकपटातून बोलपटात पदार्पण केलेल्या मराठी चित्रपटाने प्रथम पौराणिक कथानकांच्या चित्रपटांनी सुरुवात केली. पुढे पौराणिक, फॅन्टसी चित्रपट निर्मिती सुरु असतानाच 'विलासी ईश्वर' हा पहिला सामाजिक आशयाचा चित्रपट आला. चित्रपट असे माध्यम आहे की ते दृश्याच्या पलीकडचे अव्यक्त देखील व्यक्त करु शकतो. देवतांची शारदा ताटकातून जसा जरठ-बालिका विवाहाच्या समस्येची मांडणी केली तद्वतच 'कुंकू' या चित्रपटानेही हाच प्रश्न समोर आणला. साहित्य किंवा कला म्हणजे समाजाचा तंतोतंत आरसा नसली. तरी समाजात वावरणारा हा संवेदनशील कलावंत त्याला या समस्या दिसतात. त्याची तो प्रतिभेच्या सहायाने मांडणी करत असतो.

चित्रपटांच्या बाबतीत आणखी एक घडते. तेथे स्पर्धा मोठी असते. हिंदी चित्रपट, मराठी रंगभूमी, याला तोंड देत मराठी चित्रपटाला टिकावे लागते. हिंदीमध्ये 'देवदास' प्रदर्शित झाला. त्यातून प्रेमात असफलता म्हणजे जीवनात असफलता हा संदेश व्यक्त होतो. त्याच काळात जणू या चित्रपटास तोडीस तोड देणारा जीवन जगण्यासही प्रेम व्यक्तीपेक्षाही जीवनावर करावे हा संदेश देणारा 'माणूस' हा शांताराम यांचा चित्रपट. याने रसिकमनावर स्थान निर्माण केले.

१९४२ नंतर युद्धाचे परिणाम जसे साहित्यात परिवर्तन आले विशेषत: मानवी मनाचा विचार कथेतून सुरु झाला. या काळात मराठी चित्रपट शेजारी (व्ही.शांताराम), अमृत (बाबुराव पेंढारकर), सरकारी पाहुणे (विनायक) असे मोजकेच चित्रपट निर्माण झाले.

स्वातंत्र्यापूर्वी सिनेमाचा मुख्य प्रेक्षकवर्ग फक्त मध्यमवर्गीय माणूस होता. पण युद्धानंतर कामगार वर्गही सिनेमाचा प्रेक्षक बनला. या वर्गाला कोणतीही सांस्कृतिक परंपरा नव्हती. युद्धोत्तर काळात चित्रपटांचा तोंडावळा फारसा बदलला नाही. पुढचे पाऊल, लाखाची गोष्ट, पेडगावचे शहाणे, जगाच्या पाठीवर, बाळा जो जो रे, पतिव्रता, दोन घडीचा डाव, सांते ऐका, साररखे कौटुंबिक, ग्रामीण चित्रपट निर्माण झाले. याच काळात विनोदी चित्रपटांनीही स्थान निर्माण केले. (उदा. गुळाचा गणपती, पु.ल.देशपांडे) १९५० नंतर मराठी चित्रपटाचा प्रेक्षक बदलला, अभिरुची बदलली. चित्रपटाचा खर्च वाढला. प्रतिकूल परिस्थितीत चित्रपट क्षेत्रात तग धरणे तसे अवघड काम आहे.

१९६० नंतर महाराष्ट्र राज्याच्या स्थापनेनंतर केंद्र सरकारच्या धर्तीवर मराठी चित्रपटांनाही पारितोषिके देणे सुरु झाले. प्रपंच, सुवासिनी, शाहीर परशुराम यांना त्या काळात पारितोषिके मिळाली. संमिश्र प्रेक्षक वर्ग, अभिरुचीचा कल बदलला अशा काळात 'सोंगाड्या' या चित्रपटाद्वारे दादा कोंडकेंनी मराठी चित्रपट सृष्टीत स्थान मिळविले. या काळात केवळ रंजन अभिरुची जोपासणारा प्रेक्षकवर्ग, त्याला हिंदी चित्रपटसृष्टीची भूरळ पडणे स्वाभाविक होते. तशातही मराठी चित्रपटाने आपले स्वत्व राखत अभिरुचीचा दर्जा उंचावण्याचा प्रयत्न केला. मीठभाकर, गरीबाघरची लेक, यासारखे चित्रपट आले. मर्मविनोदी 'मुंबईचा जावाई' हा व.पुं.च्या कथेवरील चित्रपट आला. वरदक्षिणा, हुंडाविरोधी चित्रपट याच काळातील. १९५५ ते १९६० या काळात चित्रपट या काळात सामाजिक प्रश्नापासून मराठी सिनेमा काहीसा दूर गेला. दादा कोंडकेंनी मराठी मनावर अधिराज्य केले. भाषेचा लवचिक वापर करुन संवाद, अभिनय, दिग्दर्शन सर्वांवर पकड ठेवत दादा कोंडकेंनी चित्रपट निर्मिती केली.

अशा पार्श्वभूमीवर 'शांतता कोर्ट' चित्रपट आला. त्याने सिनेमाची खरी जाणीव करुन दिली. पण प्रेक्षकांची अभिरुची प्रगल्भ नव्हती. व्ही शांतारामांनी 'पिंजरा' करताना ग्रामीण प्रेक्षक नजरेसमोर ठेवून तमाशाची पार्श्वभूमी दिली. पण सोबतच सत्वशील पापभीरू मास्तराचे अध:पतन दाखवून प्रेक्षकांना भावनिक, गंभीर होण्यास भाग पाडले. ७० चे दशक असे संमिश्र होते.

ऐंशीच्या दशकात स्त्री-मुक्ती चळवळ स्थिरावत होती. 'स्त्री' चे आत्मभान जागृत झाले होते. तशात शांता मिसळ यांच्या 'बेघर' या आत्मकथनावर आधारित 'उंबरठा' चित्रपट आला. उंबरठातील नायिका सुलभा महाजन यांची जाणीवजागृती झालेली स्त्रीची भूमिका स्मिता पाटील यांनी अतिशय उत्कृष्ट रेखाटली. या काळात अंधश्रद्धेतून मानवता, खून खटला घडला या घटनेवर 'आक्रित' हा चित्रपट सत्यजित राय यांनी काढला. चित्रपट कला म्हणून यशस्वी ठरला. पण प्रेक्षकांना हा चित्रपट पचला नाही.

पुढे चित्रपट व्यावसायिकतेकडे झुकला. लोकांना आवडणारा विनोद चित्रपटात फोफावला. तशातच 'माहेरची साडी(विजय कोंडके) या चित्रपटाने समाजातील सर्व स्तरातील

लोकांना चित्रपटाकडे वळवले ते कौटुंबिक जिव्हाळयाच्या विषयाने.

मल्टिफ्लेक्स थिएटर सुरु झाले. साधारण २००२ पासून त्याने चित्रपटांची संख्या वाढली. संदीप सावंत यांचा 'श्वास' प्रदर्शित झाला. 'श्वास' ने ग्रामीण, तमाशा गाणी सगळे फार्म्युले काढून टाकले तरी तो यशस्वी ठरला.

समाजात अनेक स्थित्यंतरे आली. प्रेक्षकांच्या अभिरुचीवरही बदल होत चालला. कथानकांत वैविध्य आहे. 'वळू', 'हरिश्चंद्राची फॅक्टरी', 'गाभ्रीचा पाऊस', 'जोगवा' असे नव्या जाणीवांचा शोध घेणारे चित्रपट आता दिसताहेत. उदा. सातव्या आत घरात, सावरखेड एक गाव, विहिर, नटरंग, निशाणी डावा अंगठा, मी शिवाजी राजे भोसले बोलतोय..... असे सामाजिक स्थित्यंतरे दर्शविणारे चित्रपट आता दिसताहेत.

अगदी सद्यस्थितीवर भाष्य करणारे चित्रपटी आता दिसताहेत. तरुण वर्ग त्यांच्या मैत्रीच्या बदललेल्या संकल्पना, 'प्रेम' प्रेमातील बिनधास्तपणा, आत्मभान आलेल्या तरुणी त्यांची विचारांची स्वतंत्र पातळी दर्शविणारे चित्रपट आता दिसताहेत. जसे मितवा, तु ही रे, दुनियादारी, डबलशीट, टाईमपास, सैराट...... हे चित्रपट वर्तमान चित्रीत करतात.

एकूणच चित्रपट असो की साहित्य त्याला सामाजिक संदर्भ असतातच. यांच्यात एक आंतरिक संवाद असतो. साहित्य व चित्रपटातून ज्या घडामोडी येतात. त्यांना वैचारिक, भावनिक व सांस्कृतिक असे मूल्यात्मक अंग असते. श्रेष्ठ कलावंत कलोचित मूल्यांचे चित्रण करत असतो. त्याबरोबर समाजातील संभाव्य परिवर्तनाची दिशाही त्याला जाणवत असते.

निष्कर्ष :

१. समाजजीवनात घडणाऱ्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक घटना, कुटुंब संस्थेतील परिवर्तने, तंत्रज्ञानाचा वापर, वेगवान जीवनशैली..... अशा कारणांनी समाज सतत बदलत असतो.
२. साहित्य, चित्रपट समाजात घडणाऱ्या स्थित्यंतरापासून दूर राहू शकत नाही.
३. चित्रपट ही कला देखील समाजातील परिवर्तनांच्या संदर्भाने बदलतात.
४. कलावंत अलौकिक प्रतिभेचा असतो. तो व्यक्तिनिष्ठ आत्मकेंद्री असला तरी कुठल्या ना कुठल्या सामाजिक परंपरेत वाढत असतो. त्यातून त्याची भूमिका तयार होते. त्यामुळे कुठेतरी परंपरेशी संधान त्यात दिसून येते.
५. मराठी साहित्याने चित्रपटाला विषय पुरविले आहेत. असे चित्रपट यशस्वी झालेले पण पहावयास मिळतात.
६. स्वातंत्र्योत्तर काळात मराठी चित्रपटाचा प्रेक्षक बदलला. (उच्च मध्यमवर्गीय ते सामान्य)
७. कालक्रमानुसार वेळोवेळी मराठी प्रेक्षकांच्या, वाचकांच्या साहित्य व चित्रपट अभिरुपचीत बदल होतना दिसतो.
८. साहित्य किंवा चित्रपट यातून समाजातील परिवर्तने त्यांचे संदर्भ येतात.

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Issue-30, Vol-06 April to June 2019

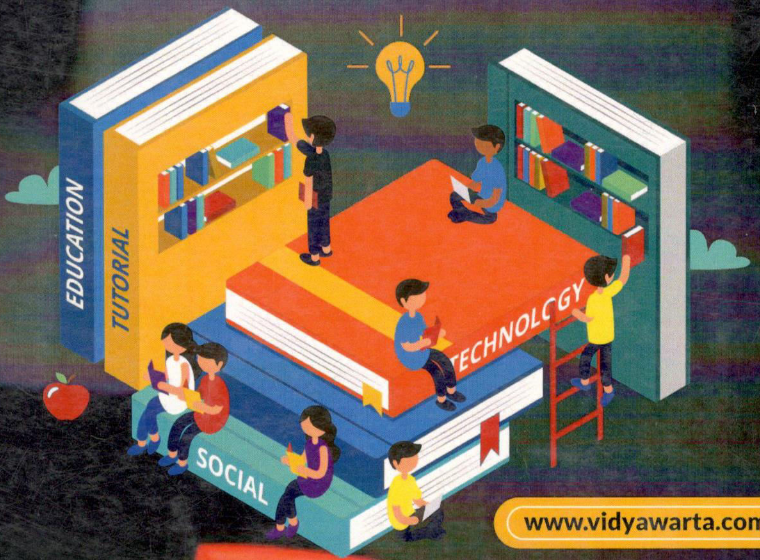

www.vidyawarta.com

Editor

Dr.Bapu G.Gholap

14) Demonetization it's Impact on Agricultural Sector.
Dr. B. V. Halmandage, Vasantnagaar ||68

15) मोबाईलच्या अतिवापरामुळे विद्यार्थांच्या आरोग्यावर होणारे परिणाम: एक ...
श्रीमती चव्हाण अनिता उत्तमराव, जि. बीड ||74

16) आचार्य नरहर कुरूंदकर - वर्क्तृत्वाच्या कोंदणातील व्यासंगाचा हिरा
प्रा.डॉ.मीनाक्षी रामचंद्र देव, औरंगाबाद ||77

17) स्त्रीवादी परिप्रेक्ष्यात मराठवाड्यातील कथालेखिकांचे योगदान
डॉ. सुनीता सांगोले, लातूर ||79

18) भारतीय लोकशाही व मतदान प्रक्रीया
डॉ.राजेश्री एन.कडू, जि.नागपूर ||82

19) नियमितपणे सकाळच्या प्रहरी धीमेपणाने धावण्याचा व्यायाम करणाऱ्या आणि न...
दिनेश म. ढेंगळे ||85

20) तमाशा : परंपरा व परिवर्तन
शेषराव पठाडे, औरंगाबाद ||88

21) असगर वजाहत की कहानियों में 'अल्पसंख्यांक चित्रण'
प्रा. मजहर एम. कोतवाल, औसा ||96

22) कलाकार पर समाज का प्रभाव
डॉ॰ वन्दना अग्रवाल, मेरठ ||97

23) हिन्दी विज्ञापन का भारतीय परिदृश्य
अनीता बंसल, ग्वालियर ||101

24) शिक्षक प्रशिक्षकों की कार्य—संतुष्टि के संबंध में आध्यात्मिक प्रज्ञा के प्रभाव का ...
डॉ. हर्ष कुमार & कविता जैन, चित्तौड ||103

25) स्त्री-विमर्श : नारी मुक्ति का चेतनामय आंदोलन
जांभळे राजेश सखाराम , नांदेड ||106

26) स्त्री सशक्तिकरण और राष्ट्रपिता महात्मा गाँधी एवं संत विनोबा भावे (१९२१ ...
डा॰ वंशीधर रूखैयार & लक्ष्मी कुमारी, हजारीबाग ||108

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

17

स्त्रीवादी परिप्रेक्ष्यात मराठवाड्यातील कथालेखिकांचे योगदान

डॉ. सुनीता सांगोले
दयानंद कला महाविद्यालय लातूर

****

इतिहास पाहता एक गोष्ट लक्षात येते ती म्हणजे जगात अनेक महासत्ता उदयाला आल्या आणि अस्तंगतही झाल्या. अपवाद फक्त पुरुषप्रधान महासत्ता. ही पुरुषप्रधान महासत्ता अनादीकालापासून आजपर्यंत ही व्यापून राहीली आहे. भारतीय स्त्रीविषयक दृष्टिकोन पाहता स्त्री ला समाजात अत्यंत दुय्यम स्थान दिले गेलेले आहे.

साहित्य आणि समाज यांचा संबंध अतिशय निकटचा आहे. साहित्यप्रकार मग तो कोणताही असो. त्यावर त्या-त्या कालखंडातील समाज व संस्कृतीची छाप पडलेली असते. स्त्री जगतामध्ये १९७५ साल महत्त्वाचे मानले जाते. कारण हे वर्ष स्त्री वर्ष म्हणून साजरे केले जाते. स्त्रियांच्या अनेक चळवळी या काळात फोफावल्या होत्या. स्वाभाविकच स्त्रियांची स्थिती आणि चळवळींची प्रेरणा यातून स्त्रिया आत्मशक्तीचे, संवेदनशीलतेचे आणि कठोर निरिक्षणाचे प्रतिबिंब साहित्यात अवतरणे अपेक्षित होते. वास्तविक पाहता साहित्यातील स्त्रीविषयक सुसंगत तत्त्व विचारांची मांडणी म्हणजे 'स्त्री' वाद होय. या परिप्रेक्ष्यात मराठवाड्यातील मराठी लेखिकांचे योगदान; त्याचे केलेले अवलोकन मांडण्याचा हा नम्र प्रयत्न आहे.

सांस्कृतिक संपन्नता लाभलेल्या मराठवाड्याच्या परिसराने मराठी वाङ्मयक्षेत्रात नेहमीच आपली मुद्रा रोवली आहे. वाङ्मय प्रकार कुठलाही असो कथा, कविता, कादंबरी ... या सर्व प्रकारात विपुल लेखन दिसून येते. भारतीय स्त्री विषयक दृष्टिकोन पाहता स्त्रीला समाजात अत्यंत दुय्यम स्थान दिले गेलेले दिसून येते. पारंपारिक रूढी परंपरांनी तिला घट्ट बांधले होते. शिक्षणाचा अधिकार तिला नव्हता किंवा स्वतंत्र मनुष्य म्हणून जगण्याचा तिचा अधिकारही नाकारला गेला. घराच्या चौकटीबाहेर पडण्याची मुभा नव्हती. एवढेच काय ? बालपणी वडील, तरुण वयात पती आणि म्हातारपणी मुलगा यांच्या अधिपत्याखाली तिला जीवन कंठावे लागत असे. ह्या परिस्थितीत स्त्रीला कायम दुय्यम स्थान दिले. स्त्रिच्या मनात दुय्यममत्त्वाची भावना रुजविण्यात धर्माचा मोठा वाटा आहे. धर्माची अस्मिता स्त्रियांवरील निर्बंधाच्या स्वरुपात मिरवली जाते. एखाद्या प्रसंगी तिला देवत्त्व बहाल केले पण तिचे मनुष्यत्त्व नाकारले. स्त्रियांनी यातून मार्ग शोधण्याचा प्रयत्न केला की सांस्कृतिक -हास किंवा तिचा तो अनाचार ठरवून समाज तिची उपेक्षा करतो. म. ज्योतिबा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महर्षि धोंडो केशव कर्वे, आगरकर, शाहू महाराज, यासारख्या समाज सुधारकांनी स्त्री शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रोवली. शतकानुशतके स्त्रीला बंद असलेली ज्ञानाची द्वारे खुली करुन दिली. आज शिक्षणाने स्त्रीची परिस्थिती काहीशी बदललेली दिसून येते. त्यांना 'स्व' ची जाणीव झाली. स्त्रीच्या ठिकाणी असलेल्या सुप्त गुणांचा विस्तार झाला. शिक्षण, वैद्यकीय, अभियांत्रिकी, व्यवस्थापन, राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण, संशोधन.... अशी नानाविध क्षेत्रे स्त्रियांनी काबीज केली. त्या - त्या क्षेत्रात आपल्या कर्तृत्त्वाचा ठसा उमटविला. अर्थार्जनाने स्त्रीला स्वतंत्र, स्वावलंबी बनविले. परंपरेचा तिच्या मनावर असलेला पगडा किंचित सैल झाला पण नाहीसा झाला नाही. तिची स्वतःची मानसिकता आणि समाजाच्या कर्मठ दृष्टिकोनाने तिला परंपरेत बांधून ठेवलेले दिसते. अशा उच्च पदस्थ, अर्थार्जन करणा-या स्त्रीची त्रिशंकू अवस्था निर्माण झालेली दिसून येते. स्त्री ही माणूस म्हणून जोपर्यंत समाजमनात रुजत नाही. तोपर्यंत तिला असाच छळ चालत राहणार. १८८२ साली ताराबाई शिंदे यांनी स्त्री-पुरुष तुलना केली. स्त्रियांच्या स्थितीवर कठोर टीका केली. काही प्रमाणात स्थिती बदलताना दिसते. पण सोबतच्या नव्या समस्याही उग्र रुप धारण करताना दिसतात.

आजचे स्त्रीचे जीवन विलक्षण विसंगतीने भरलेले दिसून येते. मोठ्या संख्येने त्या आता उच्चशिक्षित होत आहेत. अर्थार्जन करीत आहेत. काही वेळा एकेकट्या राहण्याचे धाडसही करु लागल्या आहेत. मी कोण ? घरातलं माझं स्थान काय ? माझ्या जीवनाचा अर्थ काय ? समाजात मला कुठलं स्थान आहे ? असे प्रश्न तिला पडत आहेत. दिवसभरात कुटुंबासाठी कराव्या लागणा-या विविध भूमिकांतून तिला स्वतःला वेळ देणे जमेनासे होतेय याची तीव्र जाणीव तिला होतेय. शारीरिक गरजांच्या पलिकडे आपली काही मानसिक भूक आहे. याची जाण आणि तिचा प्रचंड कोंडमरा होतो आहे. एकीकडे 'स्व' चा शोध घेणारी ती आणि परंपरेच्या चौकटीत तिला जखडून ठेऊ इच्छिणारा समाज या द्वंद्वात तिची घुसमट होतेय. सामाजिक राजकीय घडामोडीत आपल्या क्रियाशील, सहभागाची तिला वाटत असणारी ओढ लादलेल्या भूमिकांना नकार देण्याची ताकद किंवा आत्मविश्वासही स्त्रिला आता येऊ लागला. आज बहुआयामी जीवन जगण्यास सक्षम झालेली स्त्री विकासाच्या दृष्टिने पावले टाकत आहे. स्त्री मध्ये

तेव्हाच ही चर्चा होणे फलदायी ठरेल असे मला वाटते.

निष्कर्ष :

१. सांस्कृतिक संपन्नता लाभलेल्या मराठवाड्यात स्त्री लेखिकांनीही मोलाची भर घातली आहे.

२. साहित्यावर त्या-त्या कालखंडातील समाज व संस्कृतीची छाप उमटलेली असते.

३. मराठवाड्यातील कथा लेखिकांनी स्त्री जीवनाचे जिवंत प्रत्ययकारी लेखन केले आहे.

४. मराठवाड्यातील स्त्रीवादी कथालेखनातूनही स्त्रियांवर होणाऱ्या अत्याचाराचे वास्तव पूर्णांशाने मांडले गेले नाही.

संदर्भ :

१. स्त्रीवादी समीक्षा : स्वरुप आणि उपयोजन - अश्विनी धोंडगे

२. बाई माणूस - करुणा गोखले

३. स्त्री प्रश्नांचा वेध - डॉ. नीलम गो-हे

❑❑❑

18

भारतीय लोकशाही व मतदान प्रक्रीया

डॉ. राजेश्री एन. कडू
राणी लक्ष्मीबाई महिला महाविद्यालय सावरगांव, ता.नरखेड, जि.नागपूर

****

जगाच्या पाठीवर अनेक लोकशाहीप्रधान देश आहे त्यातील एक भारत देश होय. भारतामध्ये लोकशाही शासन पद्धतीव्दारे राजकीय व्यवहार होत असतात. लोकशाही शासन दोन प्रकारचे असते.

१) प्रत्यक्ष लोकशाही २) प्रतिनीधीक लोकशाही

भारतामध्ये प्रतिनिधीक लोकशाहीचा स्विकार करण्यात आला आहे. लोकशाहीमध्ये जनतेचे प्रतिनीधित्व असते शासनाच्या इतर प्रकारापैकी सर्वोकृष्ट शासन सार्वजनिक हिताचे संरक्षण करते. लोकशाहीत सरकार एका साधनाच्या रूपात असते साध्याच्या रूपात नाही. लोकशाहीमध्ये सरकार जनतेप्रती उत्तरदायी असते जनतेच्या हिताचे रक्षण, जनतेच्या प्रतीसंबंधी कर्तव्य सरकारला पार पाडावे लागते. अन्यथा जनता अशा जनप्रतिनिधींना पदावरून खाली उतरवू शकते. तसे असले तरीही शासनाचा जनक ॲरिस्टॉल यांनी लोकशाहीतील दोष निरखून या लोकशाही शासनास विकृत शासन असे म्हटले आहे तर सिले या शास्त्रज्ञाने लोकशाहीत प्रत्येक व्यक्तीचा सहभाग शासन कार्यात असतो. असे म्हटले आहे.

अब्राहम लिंकन यांच्या मते ''लोकांनी लोकांसाठी लोकांव्दारे चालविलेले शासन होय''

एकंदरीत लोकशाहीमध्ये जनतेचा शासनकार्यात सहभाग अपेक्षित आहे भारतामध्ये लोकशाही प्रणालीचा स्विकार केला आहे. यात बहुमतांच्या आधारावर जनता आपले प्रतिनिधी निवडून देत असते. अशाप्रकारे भारतात प्रतिनिधिक शासन आहे. केवळ लोकशाही शासन चालविण्याच्या दृष्टीने भारतात लोकशाही प्रणालीचा

YouTube Channel

https://goo.gl/dk5tXx

We request you to all the Education Department employees to submit our Youtube Educational Channel in the name of Vidyawarta. Through this channel, we are trying to provide information about educational Activity, teaching methods video, new rules about education sector. So you subscribe to this quality video channel and share it with other colleagues.

LIKE

SHARE

विद्यावार्ता

SUBSCRIBE

COMMENT

Cosmos
IMPACT FACTOR
5.610

Indexed

Indexed

IMPACT 6.021 iijif FACTOR

Edit By

Dr. Gholap Bapu Ganpat

Parli Vaijnath, Dist.Beed 431 515

(Maharashtra, India)

Cell : +91 75 88 05 76 95

₹ 400/-

Publisher & Owner

Archana Rajendra Ghodke

Harshwardhan **P**ublication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126

(Maharashtra) Mob.09850203295

E-mail: vidyawarta@gmail.com

www.vidyawarta.com

ISSN-2319 9318

मराठी भाषिक कौशल्ये विकास

संपादक | डॉ. पृथ्वीराज तौर

अथर्व पब्लिकेशन्स

- अनुक्रमणिका -

भूमिका .... पाच
- प्रा. डॉ. केशव सखाराम देशमुख

मराठीतील नव्या संधी .... सात
- डॉ. पृथ्वीराज तौर

१. **मराठी भाषा कौशल्ये आणि व्यवसायाच्या संधी** १
- डॉ. सुनीता सांगोले

२. **प्रसारमाध्यमातील संधी : पत्रकारिता** १७
- किरण केंद्रे

३. **प्रसारमाध्यमातील संधी : आकाशवाणी** २०
- उत्तम कोळगावकर

४. **प्रसारमाध्यमातील संधी : दूरचित्रवाणी** २९
- दुर्गेश सोनार

५. **प्रसारमाध्यमातील संधी : चित्रपट** ३५
- अरविंद जगताप

६. **पटकथा लेखन** ४१
- डॉ. कविता मुरुमकर

७. **ब्लॉग लेखन** ५०
- डॉ. सचिन नरंगले

मराठी भाषा कौशल्ये आणि व्यवसायाच्या संधी

- डॉ. सुनीता सांगोले -

उद्दिष्टे

- मराठी भाषिक क्षमता जाणून घेऊन त्यांचे व्यवहारातील विविधांगी उपयोजन लक्षात घ्यायचे आहे.
- मराठी भाषिक कौशल्यांचा विकास अभिप्रेत आहे.
- विविध भाषा कौशल्यांतून मिळणाऱ्या व्यवसायांच्या संधी जाणून घ्यायच्या आहेत.
- पटकथा, संकेतस्थळ कट्टा (ब्लॉग) लेखनाचे स्वरूप जाणून घेऊन ते लेखन कसे करावे हे शिकायचे आहे.

प्रास्ताविक

भाषा ही मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे. भाषेद्वारेच आपण बोलतो, रागावतो, प्रेम करतो, विनंती करतो, भाषण-संभाषणे करतो. उपयोगाची ही यादी आणखी खूप वाढवता येईल. जगाची ओळख माणसाला भाषेच्या माध्यमातून होत असते; आणि स्वत:ची ओळख सांगतानाही भाषेचेच माध्यम तो वापरतो. भाषा लवचिक आहे, परिवर्तनशील आहे, अभिव्यक्तीचे समर्थ माध्यम आहे. जीवनाच्या अनेक अंगांसाठी, व्यवहारासाठी आपण भाषेचा उपयोग करीत असतो. हे उपयोजन करीत असताना भाषाऔचित्य राखणे प्रभावी ठरते. व्यक्ती-व्यक्तीतील परस्परातील नाते, काळवेळ, प्रसंग, विषय संदर्भ यावरून भाषेची धाटणी ठरते. भाषा लवचिक असते. आपल्या गरजेनुरूप आपण तिला हवी तशी वळवतो म्हणजेच आकार देतो. जसे औपचारिक ठिकाणी होणारा भाषेचा वापर, कुटुंब, मित्र-परिवार अशा अनौपचारिक ठिकाणी बोलल्या जाणाऱ्या भाषेत अंतर दिसून येते.

आज दैनंदिन व्यवहारातील भाषा वापर व्यापक आणि विविधांगी स्वरूपाचा दिसून येतो. भाषेच्या वापराचे क्षेत्र, भाषा वापरामागचे प्रयोजन, भाषा उपयोगात आणणारी व्यक्ती या दृष्टीने भाषा विकसित होणे गरजेचे आहे. भाषिक नैपुण्य आणि आकलन क्षमता यामुळे प्रकटीकरणाचा आत्मविश्वास बळकट होतो. भाषेच्या आत्मविश्वासपूर्ण प्रभावी वापरासाठी मूलभूत भाषिक कौशल्याची भक्कम पायाभरणी हवी.

भाषा विचार

प्रा. डॉ. सुनीता सांगोले

ISBN : 978-93-85162-84-8

• **भाषा विचार**

प्रा. डॉ. सुनीता सांगोले

© लेखकाधिन

• प्रकाशन क्रमांक 28591

• प्रकाशक

ज्योतीचंद्र पब्लिकेशन

एल.आय.सी. कॉलनी, लातूर,

ता. जि. लातूर - 413531.

• अक्षर जुळवणी

श्री. विकास ढमाले, श्री. अनंत कोटीवाले

• मुखपृष्ठ

श्री. विकास ढमाले

• मुद्रक

ज्योतीचंद्र ऑफसेट प्रिंटींग अॅन्ड बायडिंग,

एल.आय.सी. कॉलनी, लातूर.

• प्रथमावृत्ती : 22 ऑक्टोबर 2017

• मुल्य : 150/-

भूमिका

भाषा ही मानवाच्या सामाजिक अस्तित्त्वाची खूण आहे. पृथ्वीतलावरील अनंत प्राणीमात्रांपेक्षा मानव वेगळा आहे. कारण त्याला भाषा अवगत आहे. भाषेमुळेच मानवाला सामाजिक, सांस्कृतिक इतिहास आहे. सामाजिक आदान-प्रदानाचे माध्यम, भावनिक ऐक्याचे प्रतिक, सूक्ष्मातिसूक्ष्म ज्ञानव्यवहार पेलण्याची क्षमता, सृष्टी आणि मानवी यातील आंतरिक देवघेवीचे मध्यस्त, कला कल्पनांचे द्रव्य अशा अनेक पातळ्यांवर भाषेवरच मानवाला अवलंबून रहावे लागते. माणसाची अनुभव घेण्याची प्रक्रिया, त्यामागील त्याचा दृष्टिकोण आणि त्याच्या अभिरुची या सर्वांच्या खूणा भाषेत आढळतात. त्या दृष्टीने भाषेचा अभ्यास करणे महत्त्वपूर्ण ठरते. जागतिक स्तरावर भाषेचा अभ्यास वेगवेगळ्या पद्धतीने केला जातो. भाषाभ्यासाची प्रदीर्घ परंपरा भारतात आहे. भाषेचा व्याकरणीक अंगाने अभ्यास, ऐतिहास पद्धतीने तिचे मूळ शोधणे, भाषेचे वर्णन करणे, तुलना करणे, भाषिक चिन्ह व्यवस्थेचा अभ्यास, भाषिक संरचेनचा शोध असा भाषासंशोधनाचा प्रवास दिसतो. लौकिक जीवनात भाषेचा उपयोग व्याकरणिक नियमांनी होत नसून सामाजिक संकेतांनी होत असतो. त्यामुळे समाजाच्या संदर्भात भाषेचा अभ्यास व्हावा यातून समाज भाषाविज्ञानासारखी भाषाभ्यासाची नवी दिशा उदयाला आली. भाषा आणि जीवन यातील परस्परसंबंधाच्या अध्ययन प्रक्रियेतून उपयोजित भाषाविज्ञानाच्या दिशा विस्तारल्या. भाषेचा अभ्यासाच्या अनुषंगाने मला झालेले आकलन त्या निमित्ताने केलेले लेखन प्रस्तुत ग्रंथाद्वारे प्रकाशित होत आहे.

डॉ. सुनीता सांगोले

दयानंद कला महाविद्यालय,लातूर

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	प्रकरणाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१	भाषेचे स्वरुप	०१
२	स्वन विचार	१६
३	स्वन-स्वनिम - स्वनांतर	३६
४	रुपिम आणि पदविचार	५१
५	रुपिम आणि रुपिकांतर	६३
६	भाषा शिक्षणातील नव्या पद्धती	७२
७	लातूरची बोली	८४
८	प्रमाण भाषा व बोली	९५

ज्योतीचंद्र पब्लीकेशन प्रा. लि.
ज्योतीचंद्र
पब्लिकेशन प्रा.लि. लातूर
ISBN 978-93-85162-84-8

ISSN 2454-3292

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

(Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year - IV, Issue - VII, Vol.-I Impact Factor 4.80 (GRIFI) Sept. 2017 To Feb. 2018

IAP
INDO ASIAN PUBLICATION

EDITOR IN CHIEF
DR. BALAJI KAMBLE

Issue : VII, Vol. I
I W R J
IMPACT FACTOR 4.80
ISSN 2454-3292
Sept. 2017 To Feb. 2018

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Investing in Women's and Girls' Education is one of the most Effective ways to Reduce Poverty **Dr. Balaji G. Kamble**	1
2	A Comparative study of the Autobiographies of Jawaharlal Nehru and Nirad C.Chaudhuri **Dr. M.B. Karjgi**	6
3	General Land Use in Beed District **V. D. Jadhav**	10
4	भीष्म साहनी की कहानियों में अभिव्यक्त सामाजिक दर्शन **डॉ. एस. पी. वट्टमवार**	18
5	उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों के विद्यार्थियो की भाषिक सृजनशीलता एवं उनकी शैक्षिक उपलब्धि का अध्ययन् **अवन्तिका शर्मा, डॉ. आर. एल. निकोसे**	23
6	शेतमजूरांच्या कमतरतेमुळे महाराष्ट्रातील शेतीमध्ये झालल्यो बदलांचा अभ्यास **डॉ. कुसूम बाबुराव ढोणे**	32
7	इ.स. १६३० चा महाराष्ट्रातील देवीचा दुष्काळ व स्त्री जीवन **ज्ञानेश्वर दा.वारंगे**	37
8	नव्वदोत्तर मराठी ग्रामीण कवितेतील दुष्काळाच्या दाहकतेचे चित्रण **डॉ. अनंत आर. सिरसाठ**	40
9	सूत्रसंचालन **डॉ. सुनिता सांगोले**	44
10	राजर्षी शाहू महाराज यांचे आरक्षण धोरण आणि सामाजिक न्याय विषयक विचार **डॉ. मीना भगवानराव बोर्डे**	50

IMPACT FACTOR
4.80

ISSN 2454-3292
Indo Western Research Journal (IWRJ)
Issue : VII, Vol. : I
Sept. 2017 To Feb. 2018
www.irasg.com

Research Paper 9 Marathi

सूत्रसंचालन

डॉ. सुनिता सांगोले
मराठी विभाग
दयानंद कला महाविद्यालय,
लातूर, जि. लातूर

कार्यक्रमाच्या स्वरुपानुसार रुपरेषा तयार करुन सूत्रबद्ध रितीने आरंभापासून शेवटपर्यंत कार्यक्रमाचे निवेदन करणे याला सूत्रसंचालन म्हणतात. व्यासपीठ आणि श्रोते-प्रेक्षक यांच्यातील संवाद साधणारा सेतू म्हणजे 'सूत्रसंचालन' होय. कार्यक्रम व्यवस्थित आणि रंगतदार होण्यासाठी चांगले सुत्रसंचालन ही आवश्यक बाब आहे. सूत्रसंचालन करणाऱ्या व्यक्तीस सुत्रसंचालक असे म्हणतात. बुध्दीमान, कल्नक, संवेदनशीलता, विश्लेषण शक्ती, प्रसंगावधान, हजरजबाबीपणा आणि समजण्यांची अभिव्यक्ती ज्या भाषेद्वारे होते ते भाषाप्रभुत्व हे गुण असणारा सुत्रसंचालक लाभला की कार्यक्रमाचा दर्जा उंचावतो. सूत्रसंचालन ही कला आहे प्रतिभासंपन्न व्यक्ती समयसूचकता वापरुन, योग्य वेळी योग्य शब्दांचा वापर करतात. हजरजबाबीपणामुळे आणि प्रभावी भाषेने सूत्रसंचालन करणाऱ्यांना खून मागणी आहे. आजच्या स्पर्धेच्या युगात उत्कृष्ट सूत्रसंचालकास मान सन्मान, प्रतिष्ठा, व पैसाही मिळतो. सूत्रसंचालन हा एक प्रतिष्ठेचा व्यवसाय आहे.

सूत्रसंचालन ही जशी कला आहे तसेच ते एक शास्त्रही आहे. कार्यक्रमाची व्यवस्थित आखणी करुन, विखुरलेले घटक एका धाग्यात गुंफून श्रोता व प्रेक्षकांपर्यंत पोहचवण्याचे कार्य व्यवस्थित रितीने पार पाडावे लागते. यातील अनुक्रम किंवा वेगवेगळ्या घटकांची केलेली जुळणी यात एक सूत्रबद्धता हवी. या निवेदनात सर्व शिष्टाचारांचे पालन करत, सामाजिक भान ठेवून कार्यक्रम कसा फुलेल हे करण्यासाठी व्यवस्थापन तर हवेच त्याची पद्धत अंगीकारावी लागेल जसे पाहूण्यांचा परिचय वक्त्याच्या दखलपात्र गुणांची ओळख, श्रोत्यांचे सहकार्य, त्याचा प्रति आदर व्यक्त करणे अशा गोष्टी व्यवस्थित होण्यासाठी कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालनाचे योग्य तंत्र अवलंबिले गेले पाहिजे. कार्यक्रम कोणताही असो सहजी सूत्रसंचालनात नेटके प्रभावी असेल तर कार्यक्रमाची उंची वाढते हे मात्र निश्चित !

केले जाते त्यांना बोलते करुन प्रेक्षकांपर्यंत पोहचण्याचे काम सूत्रसंचालकास करावयाचे असते. जसे को थेट-भेट किंवा 'साम' टी.व्ही. वरील डॉक्टरांशी किंवा त्या त्या क्षेत्रात प्राविण्य मिळविलेल्या व्यक्तिंना टॉकशोज मध्ये प्रेक्षकांची भेट घडवून दिले आहे. यासाठी सूत्रसंचालकास टॉकशोसाठी निमंत्रित केलेल्या व्यक्तीबद्दल आधीच संपूर्ण माहिती गोळा करणे आवश्यक असते. ते संदर्भ देत देत त्या ख्यातनाम व्यक्तीचा आणि प्रेक्षकांचा संवाद घडवून आणायचा असतो. काहीसे मुलाखतवजा स्वरुप याचे असते पण तो वाज नसतो याचे सादरीकरण भिन्न स्वरुपाचे असते. या कार्यक्रमात सूत्रसंचालकावर मोठी भिस्त असते. म्हणून अत्यंत जबाबदारीने समर्पक शब्दांत हे सूत्रसंचालन करावे.

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

ISSN 2454-3292

ISSN 2454-3292

Published, Printed, Owned by Sow. Mahananda B. Kamble & Edited by Dr. Balaji Kamble & Printed at Indo Vision Offset, Binding & Published by Indo Asian Publication 'Gyandev - Parvati', R-9 / 139/6, Near Vishal School, L.I.C. Colony, Pragati Nagar, Latur. Dist. Latur-413531 (M.S.) India.

Editor In Chief : Dr. Balaji Kamble Mob.-9503814000

लातूर
वसा आणि वारसा

संपादक
डॉ. जयद्रथ जाधव

लातूर : वसा आणि वारसा

संपादक - प्रा. डॉ. जयद्रथ सुभाषराव जाधव

अध्यक्ष, मराठी भाषा साहित्य व संशोधन परिषद, लातूर

Latur : Vasa aani Varasa

Editor - Dr. Jaydrath Subhashrao Jadhav

ISBN 978-93-5240-127-7

प्रकाशक - वितरक

मराठी भाषा, साहित्य व संशोधन परिषद, लातूर

मो. ९४२१४८६२६१

अरूणा प्रकाशन

१०३, ओमकार कॉम्प्लेक्स - अ,

खर्डेकर स्टॉप, औसा रोड, लातूर

मो. ९४२१४८६९३५

© सर्व हक्क संपादकाधिन

प्रथमावृत्ती : १६ ऑगस्ट २०१७

(लातूर जिल्ह्याचा ३५ वा स्थापना दिन)

मुद्रक : आर्टी ऑफसेट, लातूर

अक्षरजुळवणी : विरभद्र गुळवे

मुखपृष्ठ : शिवाजी ह्यांडे

मूल्य : ८००.०० रुपये

*"लातूर : वसा आणि वारसा" या संपादित ग्रंथातील विचार व मत त्या त्या संबंधित लेखकाचे असून त्या संबंधी संपादक, प्रकाशन, मुद्रक व वितरक सहमत असतीलच असे नाही.

४५. लातूरची बोली ५७०
डॉ.सुनीता सांगोले
४६. अनुवादाच्या प्रांतात लातूर जिल्हा ५७७
डॉ.सतीश यादव
४७. लातूर जिल्ह्याचे हिंदी साहित्यातील योगदान ५८२
डॉ.रणजीत जाधव
४८. लातूर जिल्ह्यातील भूकंप आणि त्यावरील मराठी साहित्य ५८७
प्रा. नंदकुमार माने

।। विभाग सातवा ।।

लातूर जिल्हा : कला व संस्कृती

४९. लातूरची रंगभूमी ५९७
ॲड. शैलेश गोजमगुंडे
५०. चित्रपटसृष्टीतील लातूरकरांची झेप ६२५
दीपरत्न निलंगेकर
५१. लातूर जिल्हा : पथनाट्य चळवळ ६३०
बंकट पुरी
५२. लातूर जिल्ह्यातील संगीत संस्था कार्य व परिचय ६३६
प्रा.संदीप गुरुनाथ जगदाळे
५३. लातूर जिल्ह्यातील शास्त्रीय संगीताची वाटचाल : एक आढावा ६४६
प्रा.कृष्णा अनवले
५४. लातूर जिल्हा - कला आणि विचारधारा ६५२
प्रा.पंडितराव देशमुख
५५. लातूरची चित्रकला ६६२
शिवाजी हांडे
५६. लातूरच्या क्रीडा क्षेत्राची झेप क्षितिजापल्याड.... .... ६६८
महेश शिवहर पाळणे

४५

लातूरची बोली

●●

डॉ.सुनीता सांगोले

भाषा हा समाजजीवनाचा एक अविभाज्य भाग आहे. बोलताना इतरांशी संवाद साधण्यासाठी, लिखित अभिव्यक्तीसाठी, मनातल्या मनात विचार करण्यासाठी किंवा कल्पना करण्यासाठी एवढेच नव्हे तर स्वप्नातसुद्धा भाषा उपयुक्त आहे. इतर प्राण्यांच्या तुलनेत माणसाने जी अधिकची प्रगती केली तीच मुळी भाषेमुळे. माणूस एकटा राहत नाही. तो समाजात राहतो. सामाजिक जीवनासाठी एकमेकांशी संपर्क साधणे, एकमेकांमध्ये विनिमय साधणे, असंख्य, वेगवेगळ्या संदेशाची देवाणघेवाण करणे आवश्यक असते म्हणून भाषेशिवाय काहीच होऊ शकत नाही. तात्पर्य, भाषा ही मानवी जीवनाला व्यापून टाकणारी गोष्ट आहे. भाषेतून त्या त्या प्रांताच्या वैशिष्ट्यांचा अंतर्भाव होत असतो.

महराष्ट्रात मराठी भाषा बोलली जाते. ती सर्व एकाच प्रकारची आहे असे म्हणता येत नाही. मराठीच पण प्रांतपरत्वे वैदर्भी, खानदेशी, कोकणी अहिराणी डांगी मराठवाडी असे तिचे भेद पहावयास मिळतात. एवढेच नव्हे तर नागर आणि ग्रामीण भागात बोलली जाणारी बोली देखील भिन्न असते. 'एक भाषक समाजातील विशिष्ट प्रदेशातील लोकांकडून देवाण-घेवाणीसाठी, दैनंदिन व्यवहारासाठी वापरल्या जाणाऱ्या विशिष्ट भाषिक रूपास बोली असे म्हणता येईल.' स्थानिक बारकावे बोलीतूनच प्रकट होतात. एकंदर पाहता बोलीचे स्वरूप प्रमाण भाषेप्रमाणे आखीव-रेखीव नसले तरी जिवंत रसरसीत असते. भाषा ही सामाजिक प्रक्रिया आहे. त्यामुळे समाजाच्या बहुविध स्वरूपाप्रमाणेच भाषेलाही बहुविध स्वरूप लाभते. भाषेतील सृजनशीलता, चैतन्य टिकविण्याचे काम बोली भाषाच करते. बोलीमुळे प्रमाणभाषा समृद्ध होते. बोली आपल्या प्रदेशाच्या मातीचा सुगंध घेऊन आलेली असते. बोलीतील उच्चारणाच्या लकबी, विशिष्ट भाषिक प्रयोग, म्हणी, वाक्प्रचार, उच्चारातील हेल आणि रांगडेपण बोलीतूनच व्यक्त होत असते. तेंव्हा एखाद्या परिसराच्या बोलीचा अभ्यास करणे म्हणजे तिथले वेगळे शब्द, वाक्प्रचार, म्हणी, कलात्मकता, दुर्बोधता अलंकारिकता, विचार, ग्राम्यता, शिव्या या घटकांचा विचार करणे क्रमप्राप्त ठरते.

१. लातूरच्या बोलीतील शब्दसंग्रह

म्या (मी), नग (नको), वांड (खोडकर), कडुझार (वाईट वृत्तीचा), गायीचे गौतर